

NÆSBYHOVED LENS BØNDER 1502-1510

En analyse af fem lensregnskaber

Af Håkon Bennike Madsen.

Næsbyhoved slot og len er nært knyttet til dronning Christines navn. Af sin ægtemand, kong Hans, modtog hun slottet og lenet, der omfattede herrederne Lunde, Skam, Odense, Bjerge og Aasum, som livgeding, allerede mens kongen levede.¹⁾ Hun opholdt sig gerne på slottet, kan vi se af hendes bevarede hofholdningsregnskaber,²⁾ og efter kongens død 1513 tog hun fast ophold dels her og dels på sin gård i Odense. Her døde hun i 1521 efter at have bestemt, at gården i Odense skulle indrettes til et Klarekloster.

Dronningen har formodentlig siddet med fuld kongelig myndighed i sit len og har med enkelte undtagelser (inne og ekstraordinære skatter) oppebåret indtægterne heraf. Til at administrere lenet har hun selv indsat lensmænd,³⁾ og disse har aflagt regnskab over for hende og modtaget hendes kvittering herfor.⁴⁾ Fra det første årti af det 16. århundrede er der bevaret en del af disse regnskaber.

Det drejer sig om fem regnskaber fra årene 1502, 1503, 1505, 1509 og 1510. De synes at være ført af tre eller fire skrivere. 1502- og 1503-regnskabet er ført af én skriver; 1505-regnskabet er *muligvis* ført af en anden skriver end ham, der har ført de første to regnskaber. 1509- og 1510-regnskaberne er tydeligvis ført af to forskellige skrivere. Hvert regnskab består af to hovedstykker: *først* de forskellige afgifter, visse og uvisse, lenets bønder havde at præstere til lensindehaveren, *dernæst* hvad man kunne kalde det egentlige lensregnskab: lensmandens detaljerede regnskab over indtægter og (især) ud-

gifter i lensstyrelsen. I første hovedstykke, bondeafgifterne, dominerer landgildelisterne eller jordebøgerne, der optager en væsentlig del af de samlede regnskaber. Herefter kommer gæsterilisterne, afgifter for rør, skov m. m., oldengældlisterne og sidst faldsmålslisterne.⁵⁾

Jordebøgerne er efter gængs skik ordnet herreds- og byvis, begyndende med Lunde og sluttende med Aasum herred. De enkelte personers afgifter er opstillet pænt under hinanden. Dette har været lidt af en forudsætning for *jordbogens omdannelse til et regnskab*. Når nemlig en landgildepost indgik fra en bonde, har man kvitteret i jordebogen ved at sætte en kvitteringsmærke „dt.“ (= dedit, d. v. s. præsteret) i venstre margin ud for posten. Er posten kun indgået delvis, f. eks. når der kun er ydet 1 af 2 pligtige pund byg, har skriveren regelmæssigt i højre margin skrevet: „dt. 1 pund“. Når alle leveringer af landgildeposter er afsluttet, formodentlig omkring Valborgsdag, har skriveren sammentalt alle de med „dt.“ forsynede poster på *hver* side, species for species, pengene dog under ét, hvorved han har fået en summa lateris, en sidesum. Alle disse summae er så samlet til en summa summarum for hvert enkelt herred, ligesom der ved jordebogens afslutning findes samlede summer for hele lenet. Regnskabet vedrørte således kun de *faktisk* ydede, ikke de pligtige landgildepersiller. Det næste års jordebog måtte således tilvejebringes ved en afskrivning af det foregående års. Fæsterskifter markeredes ved, at skriveren overstregede navnet på den gamle og tilføjede navnet på den nye fæster. Af stor interesse er en række *marginal-noter*, der er særlig omfattende i de to sidste i mange henseender mest interessante regnskaber. I så godt som alle tilfælde står de i højre margin og vedrører forskelligartede forhold: afgifter af øde jorder, naturalier og penge til skriveren, bemærkninger om, hvor landgildenaturalier skal leveres, eller at en mand på grund af forskellige forhold skal være fri for landgilde eller kun yde denne delvis en fastsat tid, eller at en gård ligger øde; endvidere oplysninger om naturalier, konverteret til penge.

Gæsterilisterne er ligesom jordebøgerne opstillet herreds- og byvis, selv om byordenen i de tre første regnskaber er en anden end jordebogens. Der mangler lister for Aasum herred for 1502 og 1503. *Oldengældlistene* for 1502 og 1503 har ingen udspecificering på herreder, men nok på byer. Der findes ingen lister for 1505 og 1510. *Faldsmålslisterne* viser en tydelig udspecificering i perioden 1502–1510 af de enkelte dele, hvoraf faldsmålet var sammensat; især udskiltes afgifter, der præsteredes ved tiltrædelse af eller fraflytning fra gårdene.

Det andet hovedstykke i de enkelte regnskaber var som omtalt det *egentlige lensregnskab*. Dette omfattede de indtægter og udgifter, både af naturalier og penge, lensmanden og dennes skriver (skrivere) har haft eller afholdt i lensstyrelsen. Det er ikke denne afhandlings opgave at komme nærmere ind på denne del af regnskabet, der har stor pris- og kulturhistorisk værdi. Dog kan det anføres, at størstedelen af pengeindtægterne hidrører fra solgte naturalier, medens udgifterne især er løn til slottets svende, slottets og ladegårdens øvrige personel, håndværkerudgifter, tærepenge til folk, der er rejst i dronningens eller lensmandens tjeneste, samt køb af forskellige varer og redskaber såsom brød, fisk, fiskeriredskaber og klæde. Nævnes bør også udspisningsregnskaberne for slottet og ladegården, der er ordnet ugevis og benævnt efter den indledende søndag (Dominica Cantate, Dominica Vocem Jocunditatis).

I det følgende skal på grundlag af disse regnskaber forsøges en skildring af kronebøndernes forhold i Næsbyhoved len. Opgaven begrænses af materialets art og må i det væsentlige bestå i en gennemgang af de økonomiske, sociale og juridiske forpligtelser, næsbyhovedbønderne havde over for deres jordrot, dronning Christine. Da det imidlertid har vist sig vanskeligt ud fra disse regnskaber alene at bestemme karakteren og omfanget af nogle af disse forpligtelser, har det været nødvendigt at inddrage et større materiale i form af samtidige og senere jordebøger samt breve.

Antallet af personer, opført i jordebøgernes landgieldelister 1502–

1510 ligger på omkring 260, nemlig 1502: 264, 1503: 259, 1505: 251, 1509: 259 og 1510: 261. Det lave tal for 1505 skyldes, at Kertinge by (Bjerge herred) ved en fejltagelse ikke er medtaget i jordebogen. For de enkelte herreder er tallene: Lunde: 90-93, Skam: 86, Odense: 49-54, Bjerge: 26-27 og Aasum: 5-7 (højeste og laveste antal; der ses dog bort fra, at Kertinge by er faldet ud i 1505). For de enkelte landsbyer er antallet af næsbyhovedbønder selvfølgelig meget varierende; i mange byer⁶⁾ sidder der kun en enkelt bonde, mens der i andre sidder et betydeligt antal; således var der 16 i Lumby i Lunde h., 18 i Nørreby i Skam h. og 14 i Tommerup i Odense h.

Hvor stor en del af det samlede bondetal i de fem herreder har næsbyhovedbønderne udgjort? Tværtimod hvad man måske skulle vente, kan dette spørgsmål besvares, endog på fyldestgørende måde. Der er nemlig bevaret et skattemandtal fra 1511, omfattende alle de fem nævnte herreder samt Skovby herred.⁷⁾ I dette er opført ialt 1830 personer i de fem herreder, formodentlig *alle* indehavere eller brugere af gårde eller huse inden for det nævnte område. For de enkelte herreder er tallene: Lunde 289, Skam 345, Odense 592, Bjerge 276 og Aasum 328. D. v. s. at procenten af næsbyhovedbønder efter 1510-jordebogen bliver 31,8 pct. i Lunde, 24,9 pct. i Skam, 8,6 pct. i Odense, 9,4 pct. i Bjerge og 1,5 pct. i Aasum herred. For lenet som helhed er procenten 14,2. Det kan nævnes, at i nogle byer i Lunde og Skam herreder (Beldringe, Ørreslev, Stige, Kluset, Lumby, Bårdesø, Brønstrup, Nørreby, Roerslev og Uggerslev) er over 50 pct. af personerne i skattemandtallet næsbyhovedbønder.

Det samlede jordebogskorpus afgiver kun i yderst ringe grad mulighed for en *klassifikation* (i selvejere, fæstere, gårdsæder m. m.) af de deri opførte personer. Om det vigtige spørgsmål: selvejere-fæstere lades vi således på det nærmeste i stikken. Dette i modsætning til flere af de samtidige jordebøger,⁸⁾ der har gennemført en klar adskillelse mellem jordegne bønder og fæstere, idet hver af disse to kategorier er opført for sig med benævnelsen „bønder“ eller „bøndergods“ for den første gruppe og „tjenere“ (på Langeland „bryder“) eller

„kronetjenere“ for den anden. En lignende distinktion findes ikke i næsbyhovedregnskaberne; den har formodentlig været uden interesse for lensadministrationen i det fynske len. Det er utvivlsomt ikke luttet fæstere, vi møder i de fynske jordebøger. Men et forsøg på at udskille eventuelle selvejere ud fra *benævnelserne* (tilnavne som Erik Bonde, Mads Bonde) eller *arten af de afgifter* (stud og leding), jordebogspersonerne yder, kan ikke gennemføres for Næsbyhoved lens vedkommende, i det mindste ikke med en acceptabel grad af sikkerhed. Dette betyder, at man helt må opgive fastslåelsen af en slags selvejerprocent i Næsbyhoved len. Ved inddragelse af brevmateriale har vi dog mulighed for med en høj grad af sikkerhed at udskille ganske *enkelte* af jordebogspersonerne som selvejere. Det drejer sig først og fremmest om de tilfælde, hvor en fra jordebøgerne kendt person skøder eller pantsætter jord til en anden, eller hvor der tilskødes en jordebogsperson jord.⁹⁾ Men også et tilfælde, hvor to udtrykkeligt som „bønder“ benævnte jordebogspersoner er udtaget til at granske et markskel, kan utvivlsomt bruges som dokumentation af selveje.¹⁰⁾ Ialt drejer det sig kun om 6 jordebogspersoner af ialt 260, om hvilke man kan sige, at de må være selvejere.

Hvad der i øvrigt ud fra lensregnskaberne og det nævnte skattemandtal fra 1511 kan oplyses om *andre sociale kategorier*, er yderlig lidt. Således kan det nævnes, at 8 jordebogspersoner i Stige (Lunde h.), der hver præsterer 1 mark, er *ugedagsmænd* til Næsbyhoved, at Lauris Knutß i Kluset (Lunde h.) er *gårdsæde* og at Nis Olß i Allese (Lunde h.), Henrik Plog i Fangel (Odense h.) og Jens Hansen i Tommerup (Odense h.) er *gadebusmænd*. I det hele taget er det et spørgsmål, om ikke alle de personer (det drejer sig om ialt 29), der ikke yder korn, men kun penge, smør eller mindre kreaturer, snarest må henregnes til ovennævnte kategorier?¹¹⁾

1. Næsbyhovedbøndernes landgilde.

Den vigtigste af næsbyhovedbøndernes afgifter var landgilden. Jordebøgerne benytter selv denne benævnelse som overskrift for listerne med specificerede ydelser af naturalier og penge for hver enkelt bonde. Nu var landgilde vel (i det mindste oprindeligt) den afgift, en bruger af et stykke jord, eng eller skov eller anden rettighed måtte yde ejeren heraf for at få lov til at bruge det. En umiddelbar betragtning af landgildelisterne gør det imidlertid klart, at denne definition af landgildebegrebet er ufyldstgørende for så vidt angår tiden omkring 1500. Afgifter, der *på ingen måde* har egentlig landgildekarakter, optræder under overskriften landgilde. Neden for skal behandles de enkelte problemer i forbindelse med dette spørgsmål. Nok er det på dette sted at sige, at man i senmiddelalderen vel har brugt udtrykket „landgilde“ som en slags overordnet benævnelse for enhver nogenlunde fast afgift, der gik fra brugeren af en landbrugsbedrift til ejeren. Dog må det så samtidig tilføjes, at man *ikke* regnede nogenlunde faste afgifter som gæsteri og oldengæld med til landgilden.

Landgilden erlagdes i naturalier og penge, almindeligvis i begge dele, men undertiden også i den ene af delene. Ydelsen af udelukkende pengebeløb, der tilmed var relativt små (ikke gerne over 1 mark), er formodentlig et vidnesbyrd om, at yderen ikke har haft tilliggender og avl. Landgildelisterne og jordebøgerne i det hele taget afgiver intet vidnesbyrd om materielle (d. v. s. virkelig udførte) arbejdspræstationer, men nok om afløsning af pligtigt arbejde.

I *naturalier* ydede næsbyhovedbønderne rug og byg,¹²⁾ køer, svin, får, lam, gæs, høns, flæsk, smør, sild, salt, ved (brænde), kul og humlestænger. Byg, smør, får, lam, gæs og høns ydedes i alle 5 herreder; køer ydedes ikke i Skam h. og rug ikke i Bjerger og Aasum hh.; svin præsteredes kun i Lunde og Odense hh., flæsk kun i Odense h., sild og salt i Odense og Aasum, ved kun i Lunde og kul og humlestænger kun i Odense h.

Kornlandgilden ydedes i pund, ørte og skæpper.¹³⁾ Størrelsen af de enkelte poster varierede stærkt, fra $4\frac{3}{4}$ pund ($9\frac{1}{2}$ ørte) til 3 skæpper. Rugydelseerne var gennemgående betydelig lavere end byg-ydelseerne. Gennemsnitsydelseerne for de enkelte herreder var for henholdsvis byg og rug: Lunde: 49 og $14\frac{1}{2}$ skæpper, Skam: $54\frac{1}{2}$ og 15 skæpper, Odense: 13 og $10\frac{1}{2}$ skæpper, Bjerge: $24\frac{1}{2}$ skæpper byg og Aasum: 17 skæpper byg. De største gennemsnitsydelse optræder således i Lunde og Skam herreder, hvilket kunne tyde på, at lenets største gårde har været beliggende her. Kornydelseerne synes i en del tilfælde at være blevet præsteret i *flere rater*. Det fremgår af, at der i højre margin ud for en pligtig kornydelse på f. eks. $2\frac{1}{2}$ pund står to angivelser, tilføjet med andet blæk: dt. $1\frac{1}{2}$ pund, dt. 2 ørte, hvilket tilsammen udgør $2\frac{1}{2}$ pund, og tilsvarende ved andre kvantabenævnelser. De sidste to jordebøger anfører hos alle præsterede rugposter i herrederne Lunde og Odense, at de *er blevet sået* („wort saad“), og efter landgildelisterne er der fortegnelser over de bønder, der har ydet „rug, der er blevet sået til Næsbyhoved“ med angivelse af de individuelle kvanta. Det har ikke været muligt at skaffe klarhed over, om de rugydende bønder selv har skullet så kornet på hovedgårdens marker og derved har præsteret hoveri. Det kan i denne forbindelse måske bemærkes, at med undtagelse af et enkelt eksempel fra Odense h. præsterer ingen af dem ervedspenge (til afløsning for pligtigt arbejde); men antallet af ervedspenge-poster er så ringe, at det må anses for utilladeligt herudfra at slutte noget om en materiel arbejdsydelse hos dem, der ikke ydede arbejdsafløsning.

Kvæglandgilden udgjordes af køer, svin, får, lam, gæs og høns. Jordebøgerne skelner overalt mellem sommer- og vinterkøer. Denne persil ydedes af relativt få bønder og altid kun med et enkelt styk, der tilmed meget ofte blev afløst med en pengeafgift. I Bjerge herred ydede alle næsbyhovedbønder *tilsammen* 2 sommer- og 2 vinterkøer og i Aasum herred tilsvarende 1 sommer- og 1 vinterko. Leveringspligten synes her at være gået på omgang mellem bønderne de

enkelte år. Svin ydedes af ialt 14 bønder, hvoraf alene de 11 i Lunde h.; almindeligvis præsteredes der 1 styk, i to tilfælde 2 stykker.

Får og lam leveredes ofte sammen, men man kan dog finde mange eksempler på, at der kun er ydet den ene eller den anden af disse to species. Mængden varierede fra $\frac{1}{2}$ får (Bårdesø, Skam h.)¹⁴ til 5 får (Højme, Odense h.) og $\frac{1}{2}$ lam (Gundstrup, Skam h.) til 5 lam (Højme, Odense h.). I Bjerge herred findes både individuelle ydelser af får og lam og – under hele landgildelisten – samlede ydelser (3 får og 3 lam af alle mænd i herredet). I Aasum herred yder alle bønder tilsammen 3 får og 3 lam. Sammen med fårene har en del personer præsteret „uldfed“; ordets betydning er ikke ganske klar, men det må vistnok opfattes som skindet af et får med ulden på. *Gæs og høns* ydedes altid sammen og altid i et bestemt forhold, f. eks. 1 gås og 5 høns (almindeligt i Odense og Lunde hh.), 1-2, 2-4 og 3-6. I Aasum h. ydede alle bønderne tilsammen 3 gæs og 6 høns.

En særlig del af landgilden udgjordes af animalske produkter. *Flæsk* præsteredes som omtalt kun i Odense herred og her kun af 5 bønder (2 i Tommerup og 3 i Brylle), hvoraf de fire ydede $\frac{1}{2}$, den sidste $\frac{1}{4}$ pund.¹⁵ *Smør* præsteredes i alle herreder, dog ganske særlig i Skam herred, hvor ikke mindre end 51 af herredets 86 næsbyhovedbønder leverede denne persil. Med undtagelse af et par tilfælde, hvor der ydedes $\frac{1}{2}$ eller 1 tønne smør, var den almindelige sats 1 skæppe eller $\frac{1}{2}$ skæppe.¹⁶ I Bjerge herred findes dels individuelle smørydelser (1 fjerding, 1 skæppe), dels en samlet ydelse af 1 tønne for alle bønder i herredet. I Aasum herred optræder udelukkende den samlede ydelse ($\frac{1}{2}$ tønne); dog er der i 1509 angivet en bestemt person som yder af den.

Sild og salt præsteredes som omtalt kun i Odense og Aasum hh., i sidstnævnte herred kun som en samlet ydelse af $\frac{1}{2}$ tønne sild og $\frac{1}{2}$ tønne salt. I Odense herred præsterer 3 bønder i Tommerup hver 1 fjerding sild (bemærkelsesværdigt, da Tommerup jo ligger langt fra kysten), mens to andre bønder i samme by og én i Snestrup hver præsterer $\frac{1}{2}$ pund salt. Saltet har jo utvivlsomt været brugt til ned-

saltning af sildene, men kan selvfølgelig også have været anvendt til nedsaltning af flæsket.

Ved som landgildspecies findes som nævnt kun i Lunde herred, og det benævntes altid sommer- og vinterved. Med én undtagelse yder hver bonde, der er sat for denne landgildepost (ialt 32 bønder), 20 læs sommer- og 10 læs vinterved. 21 personer i Odense h. yder *kul.*¹⁷); alle yder de 1 læst med undtagelse af to bønder, der hver præsterer $\frac{1}{2}$ læst. *Humlestænger* leveredes af ialt 20¹⁸) bønder i Odense h., der hver præsterer 80 stykker. 1502 har ingen af dem ydet noget.

Ser vi på de i *penge* præsterede landgildepoter, møder vi ikke mindre end 6 forskellige benævnelser: inne, sommerskat, vinterskat, ervedspenge, tærskpenge og plovpenge. Kun ervedspengene ydedes i alle herrederne. Ellers ydedes inne i Lunde, Skam og Odense hh., sommer- og vinterskat i Lunde, Odense og Bjerge hh., tærskpenge i Lunde og Odense hh. og plovpenge kun i Lunde h.

Mens naturalieydelseerne i Næsbyhoved len ikke kan siges at frembyde væsentlige problemer, ligger forholdet helt anderledes for pengeydelseernes vedkommende. Her befinder vi os – må det indrømmes – for en del på usikker grund, især m. h. t. fortolkningen af sommer- og vinterskatten, der derfor nedenfor vil få en særlig indgående behandling, så meget mere som den kun i ringe grad har været behandlet i litteraturen.

Som *helhed* synes pengeafgifterne at kunne deles i to hovedgrupper: 1. inne, sommer- og vinterskat og 2. erveds-, tærsk- og plovpenge. Det er ganske evident, at de er pålagt efter *forskellige* principper. Thi inden for den første gruppe er der tale om en vidtgående differentiering af beløbene, medens ydelserne inden for den sidste gruppe (bortset fra ganske enkelte undtagelser) er ens for alle de personer, der er anført med dem. Således præsterer alle personer, der er sat for tærskpenge, 7 skill. i Lunde h. og 8 skill. i Odense h., medens ervedspengene pro persona i Lunde og Skam hh. på få undtagelser nær udgør 1 mark. Ydelse af én art af pengeafgifter synes –

i det mindste stedvis – at have udelukket ydelsen af en eller flere, eventuelt alle de øvrige pengeafgifter. Således præsterer alle de personer (på én nær) i Lunde h., der er sat for ervedspenge, ingen af de andre pengeafgifter.¹⁹⁾ På den anden side er der givetvis en nærmere forbindelse mellem visse pengeydelse. Det gælder først og fremmest inne og sommer- og vinterskat i Lunde og Odense hh.; her præstere på tre undtagelser nær sommer- og vinterskat *altid* sammen med inne. Alle inne-yderne i samme herreder præstere også tærskpenge.

Først skal *inne'n* behandles. Ordets etymologi er ikke ganske klar. Svend Aakjær mener,²⁰⁾ at det må komme af det oldnordiske *inna* = gøre, udrette, fuldføre, og at det er beslægtet med det nuværende *id* = gerning. Denne etymologiske forklaring lader sig næppe afvise. Hvad angår denne afgifts oprindelige karakter hersker der almindelig enighed om,²¹⁾ at den vedrørte landets indbyggers pligt til ekstraordinære arbejder for det offentlige, når det krævedes, f. eks. bygning af slotte og vedligeholdelse af veje. Inne var altså en offentligretlig arbejdsydelse, der ikke må forveksles med det, der senere blev kaldt hoveri. Den findes endnu praktiseret i tiden omkring 1500, omend man sjældent finder benævnelsen inne anvendt om den. Når f. eks. kong Hans i 1483 byder de bønder, der ligger til Lundenes i Vestjylland, at hjælpe med ved opbygningen af et nyt slot, er der tale om inne.²²⁾ Det samme er tilfældet, når kronens bønder og tjenere i Vignæs birk i 1508 tilsiges til at være med ved opbygningen af en tegllade og teglovn ved Nykøbing slot,²³⁾ eller når bønderne i Henrik Gøyes len 1529 får tilhold om at komme til København og der gøre to dages arbejde til fuldførelse af volden eller også give 4 skilling for at blive fri for arbejdet.²⁴⁾

Dog fremgår det med al ønskelig tydelighed af lensjordebøgerne fra denne og senere tid, at benævnelsen inne *også* dækker over en pengeafgift, idet der foran udtrykket i jordebøgerne er anført et beløb i skilling, grot eller anden mønt, eller der ligefrem tales om *innepenge*. Disse må da opfattes som en afløsning af den oprindelige ma-

terielle arbejdsforpligtelse. Hvornår den ifølge sin natur ekstraordinære inneforpligtelse nogle steder er blevet konverteret til et fast årligt pengebeløb, kan ikke siges med sikkerhed.

I Næsbyhoved len var inne'n som omtalt en pengeafgift. Beløbene, der præsteredes i både skilling, grot, penninge, sterlinge og hvide, var ganske små: i Lunde h.: $\frac{1}{2}$ -10 skill. (gennemsnit: $3\frac{1}{4}$ skill.), i Skam h.: 2-20 skill. (gennemsnit: $6\frac{1}{4}$ skill.) og i Odense h.: $1\frac{2}{3}$ -8 skill. (gennemsnit: $2\frac{3}{4}$ skill.). Antallet af personer, der præsterede denne pengeafgift, var i hele lenet 93, fordelt med 42 på Lunde h., 27 på Skam og 24 på Odense h. Reglerne for pålæggelsen af inne'n unddrager sig vor erkendelse. At de individuelle innebeløb skulle være afhængig af de enkelte gårdes størrelse og tilliggender synes en nærliggende tanke. Men i så fald måtte der være en forbindelse mellem størrelsen af en persons inne og hans samlede landgilde eller i det mindste hans kornlandgilde. En sådan forbindelse, hvorved større inne skulle være betinget af større landgilde, kan dog ikke findes. Tværtimod kan man finde, at gårde med f. eks. 3 pund kornlandgilde kun yder 1 skill. til inne, medens andre gårde med kun den halve kornlandgilde præsterer det tidobbelte innebeløb.

Formentlig har innepengene i Næsbyhoved len været en *offentligretlig* ydelse. I lensmanden Peder Stygges regnskab fra 1509 over for dronning Christine bemærkes, at han skal stå dronningen til regnskab for, „hvis smør og penge af sommerskatten *uden innepenge*, han har opbåret siden Valborgs dag næstforleden“.²⁵) I nogle regnskabsopregnelser fra Næsbyhoved fra 1510²⁶) er bl. a. opført „landgildepenge“ af Skam herred, ialt $27\frac{1}{2}$ mark og 1 skill., med tilføjelsen: „og skal afregnes igen innepengene af samme herred“. I 1509-jordbogen står under *hver* sides pengesammentælling i Lunde og Skam hh. „uden innepenge“ (d. v. s. foruden innepenge); det samme er også tilfældet i 1510 i Lunde h., ikke i Skam h., der derimod i sin summa summarum for hele herredet har oplysningen: „og deraf skal afregnes innepengene“. Disse har dronningen sikkert ikke fået del i, men

lensmanden har oppebåret pengene for kongen, og inne har altså i Næsbyhoved len været en fast *statsskat* i lighed med studen og ledingen i Jylland og på Sjælland.

Sommer- og vinterskatten står i jordebøgerne i så godt som alle tilfælde oven over inneydelsen; i Lunde herred er dog i langt de fleste tilfælde tærskpengene indskudt mellem de to kategorier af pengeafgifter. I det hele taget er denne afgift kun dominerende i dette herred, hvor den præsteredes af 36 af ialt 90 jordebogspersoner. I hvert af herrederne Odense og Bjerge præsteredes sommer- og vinterskatten kun af tre personer.

Sommer- og vinterskatten er i jordebøgerne opført med hvert sit beløb; i flertallet af tilfældene står sommerskatten først. I enkelte tilfælde ydedes kun den ene af disse to skatter. De betaltes gennemgående med meget *større* beløb end inne'n. I Lunde herred varierer sommerskatten fra 2 til 48 skill. for den enkelte person, vinterskatten fra 4 til 52 skill. Gennemsnittet for de personer, der yder disse afgifter, er her for sommerskattens vedkommende 15 skill., for vinterskattens 22 skill. I Odense herred er gennemsnittet for de tre personer $16\frac{2}{3}$ skill. for sommerskattens vedkommende, mens kun den ene af disse yder vinterskat (2 mark = 32 skill.). I Bjerge herred betaler den ene af de tre personer 12 skill., de to andre hver 20 skill. 4 hvide til henholdsvis sommer- og vinterskat; gennemsnittet bliver således godt 18 skill. for både sommer- og vinterskatten.

Dette er, hvad man kan læse ud af jordebøgerne. Når der derimod spørges om, hvad der egentlig skjuler sig bag disse faktisk intetsigende benævnelser, hvilken realitet udtrykkene dækker over, må vi faktisk erkende, at vi ikke er i stand til at besvare spørgsmålet med sikkerhed. Benævnelserne som sådanne siger jo blot noget om pengeydelse, betalt dels om sommeren, dels om vinteren; vi ved ikke engang, til hvilke terminer disse afgifter har været betalt i Næsbyhoved len.²⁷⁾ Bemærkelsesværdigt er det måske, at udtrykket sommer- og vinterskat også anvendtes om naturalieydelse eller blandede naturalie- og pengeydelse. Således kan det nævnes, at en del af bønderne under

Esrom kloster præsterede smør til sommerskat og okser og penge til vinterskat.²⁸⁾ I en jordebog over noget gods, som biskop Niels Clausen af Århus havde i pant af kronen på Frederik I's tid, findes en opdeling af hver persons naturalie- og pengeydelse i sommerskat (i én kolonne) og vinterskat (i en anden kolonne); det drejer sig ganske overvejende om naturalieafgifter.²⁹⁾ I det mindste i det sidste tilfælde er det ganske evident, at sommer- og vinterskat er lig med landgilden (ydet til to terminer).

Et forsøg på at klare denne pengeafgifts karakter må nødvendigvis begynde med en indsamling og klassificering af de kildesteder, hvor udtrykket sommer- og vinterskat forekommer, uagtet vi ikke har nogen sikkerhed for, at udtrykket *overalt*, hvor det forefindes, dækker over samme saglige indhold. Hermed kan så sammenholdes forskernes synspunkter om disse dunkle afgifter.

Bortset fra et isoleret tilfælde, et enkelt sted i Roskildebispens jordebog fra ca. 1370, hvor udtrykket findes på latin,³⁰⁾ må det vistnok siges, at betegnelsen sommer- og vinterskat ikke optræder før ca. 1450, er ret sjælden i tiden før reformationen, forekommer almindeligst i sidste halvdel af det 16. århundrede og findes anvendt endnu i sidste halvdel af det 17. århundrede. Alt i alt må de betegnes som sjældent forekommende afgifter.

Udtrykkene forekommer dels i brevmaterialet, dels i jordebøgerne og lensregnskaberne. De nævnes – så vidt jeg ved – første gang på dansk i 1465³¹⁾, derpå igen i 1476,³²⁾ i begge tilfælde i de skånske landskaber. Ellers forekommer de meget sjældent i brevmaterialet før 1513.³³⁾ Blandt *lensjordebøgerne* fra kong Hans' tid er næsbyhovedregnskaberne de eneste, der medtager denne afgift. I lensjordebøgerne fra Christian II's og Frederik I's tid findes disse skatter nævnt i den ovenfor omtalte jordebog over biskop Niels Clausens pantegods, i en jordebog over Lysgård og Hids herreder fra 1525³⁴⁾ og i to lensregnskaber fra Gotland fra Frederik I's tid.³⁵⁾ Endvidere kan det nævnes, at Claus Gjordsen i sine optegnelser om de danske og norske len i Frederik I's tid nævner disse afgifter et par steder,

det ene i Skåne.³⁶⁾ De er med i en del af lensjordebøgerne fra Christian III's tid,³⁷⁾ men bliver først mere almindelige i Frederik II's tid. På Gotland kendes de for øvrigt allerede fra 1480'erne i Iver Akselsen Thots tid, men sommer- og vinterskatten synes her at være en kopskat,³⁸⁾ hvad den utvivlsomt ikke har været for Danmarks vedkommende, at dømme efter de stærkt differentierede beløb i næsbyhovedjordebøgerne, Haderslev lens jordebog 1542-1543 og jordebogen fra Lysgård og Hids herreder fra 1525.

I de få jordebøger over kirkeligt gods fra tiden før 1513 findes den – bortset fra Roskildebispens jordebog – mig bekendt kun nævnt i Esrom klostres jordebog fra 1497.³⁹⁾

Sammenholdes alle kildeforekomsterne vedrørende sommer- og vinterskat, bliver det klart, at dette udtryk *ikke* dækker over noget éntydigt sagligt indhold overalt, hvor det træffes inden for det daværende danske område. Alt taler for, at man har anvendt udtrykket om *tre former* for afgifter. For det *første* har det været en faktisk *kopskat*, pålignet et geografisk område og fordelt på de enkelte skatteydere af lokale oppebørselsmænd (Gotland 15.–17. århundrede), altså oppebåret på nogenlunde samme måde som en dansk landehjælp. For det *andet* har det været en – i det mindste oprindelig – offentligretlig *grundskat*, og som sådan træffer vi den i Hids herred, Haderslev len og i Næsbyhoved len. For det *tredie* har man brugt udtrykket om egentlige *landgildeafgifter* under forudsætning af, at de præsteredes til to terminer. Dog er der selvfølgelig stedvis mulighed for en kombination af anden og tredie tolkning især i betragtning af, at den offentligretlige grundskat i tidens løb er blevet privatretlig. Udtrykket som sådant er formentlig først opstået i Østdanmark (og Gotland) og er derfra vandret til Fyn og Jylland.

Inden vi ser nærmere på sommer- og vinterskatten i Næsbyhoved len, vil det være hensigtsmæssigt at skitsere forskernes opfattelse m. h. t. denne dunkle afgift. Den har kun i ringe grad været behandlet i litteraturen. Den første, der har behandlet den, er vistnok *Arent Berntsen*; i sit værk om Danmarks og Norges frugtbare herlighed⁴⁰⁾

nævner han (men kommenterer ikke) den gotlandske sommer- og vinterskat på en sådan måde, at man får indtrykket af, at det drejer sig om en ret usædvanlig, noget forældet afgift. Om Esrombøndernes sommer- og vinterskat og om den samme afgift, som Roskildebispen oppebar af Amager (se foroven), siger *Kr. Erslev*, at det er gamle *offentlige skatter*, der nu er gået over til de private grundejere.⁴¹⁾ I sin afhandling om Klementsfejdens efterspil skriver *Thomas B. Bang*⁴²⁾ om sommer- og vinterskatten i Fjends herred, at det var en skat, der kun har påligget en del af den jordegne bondestand. Om samme herred og samme afgift skriver *Svend Aakjær*,⁴³⁾ at den afgjort synes at være en gammel selvejerafgift i lighed med ledingsskatten. I sine noter til Kong Valdemars Jordebog⁴⁴⁾ fremsætter Aakjær den formodning, at sommer- og vinterskatten i virkeligheden er den gamle offentligretlige ydelse *stud* (ét sted ganske vist med et spørgsmålstegn bagefter). Denne afgift præsteredes, hvor den forekommer, i senmiddelalderen kun af selvejere. Et interessant synspunkt m. h. t. udviklingen frem imod sommer- og vinterskatten er fremsat af *P. Rønn Christensen*,⁴⁵⁾ disse afgifter skulle være fremkommet derved, at man efterhånden har ladet penge afløse naturalieafgifter; disse penge er da blevet betalt til to terminer, én om sommeren og en om vinteren. *K. Rasmussen* mener⁴⁶⁾ om de Vissenbjerg selvejeres sommer- og vinterskat, at det er oprindelige skatter, der er fæstnede og har fået karakteren af en jordebogsafgift, altså ikke meget forskelligt fra landgilden.⁴⁷⁾

Konklusionen af forskernes synspunkter turde være den, at sommer- og vinterskatten var oprindelige offentligretlige ydelser, der senere er blevet privatretlige, og at de formentlig har påhvilet de jordegne bønder. Lidt for sig selv står *P. Rønn Christensen* og *K. Rasmussen* med deres synspunkter.

Men nu oprindelsen til sommer- og vinterskatten i Næsbyhoved len? Hvordan passer disse synspunkter til forholdene her?

Spørgsmålet er vanskeligt at besvare. Men der kan dog peges på en række forhold vedrørende sommer- og vinterskatten i det fynske

len, der kan i det mindste *sandsynliggøre* en bestemt tolkning. For det første må det anses for hævet over enhver tvivl, at sommer- og vinterskatten i Næsbyhoved len var en *grundskat*, selv om det ikke lader sig gøre at udfinde noget fast forhold mellem kornlandgilden og denne skat. Allerede beløbenes meget stærke differentiering gør dette mere end sandsynligt, idet datidens kopskatte enten slet ikke var differentieret eller også kun differentieret i meget ringe grad og under *ingen omstændigheder* har opvist så høje satser som de højeste sommer- og vinterskattebeløb. I Lunde herred er der således ikke mindre end 19 forskellige sommerskattebeløb (hos 30 ydere) og 27 forskellige vinterskattebeløb (32 ydere). Mens de individuelle kopskattebeløb i datiden gennemgående har ligget mellem 12 og 20 skilling, var som nævnt foroven laveste sommerskattebeløb 2 skill., højeste 48 skill., laveste vinterskattebeløb 4 skill., højeste 52 skill. Overvejende sandsynligt er det også, at det sagforhold, der ligger bag disse benævnelser i Næsbyhoved len, går meget langt tilbage i tiden. Dette kan sandsynliggøres ved at iagttage disse afgifters placering i jordebogen: sammen med inne og tærskepengene optræder sommer- og vinterskatten i Lunde herred almindeligvis *lige under kornydelseerne*, og de optræder altid samlet. Da de står *over* småredslerne, der givetvis er tilsat engang i det 15. århundrede, kan man vel tillade sig at slutte, at det saglige indhold af sommer- og vinterskatten går tilbage til tiden før 1400. I samme retning peger jo også den kendsgerning, at sommer- og vinterskatten altid findes i nærheden af inne'n, der var en ældgammel ydelse. I det hele taget synes der – som omtalt – at være en nærmere forbindelse mellem inne og sommer- og vinterskatten. Dette antydes af den oven for omtalte kendsgerning, at sommer- og vinterskatteyderne på nær nogle ganske få også præsterer inne. Dernæst kan nævnes, at man af og til som afgifter af øde jorder finder sommer- og vinterskat samt inne, det hele anført på en sådan måde, at man ikke er i tvivl om, at man her står over for en helhed.⁴⁸⁾ Og når det i Peder Stygges regnskab fra 1509 hedder, at denne skal stå dronningen til regnskab for „penge

af sommerskatten uden innepenge“, tyder alene udtrykket på sammenhæng mellem de to (tre) kategorier af pengeafgifter.⁴⁹⁾

Er der en indre forbindelse mellem afgifterne inne, sommerskat og vinterskat, falder det naturligt at tænke på treheden: *inne, stud og leding*, et udtryk, der i 15. og begyndelsen af 16. århundrede især forekommer i Jylland, undertiden også i andre dele af riget, men – mærkværdigvis nok – *ikke* på Fyn i denne periode.⁵⁰⁾ Skulle det være helt usandsynligt, at i det mindste en del af de enkelte sommer- og vinterskattebeløb oprindelig har været stud og/eller leding? Måske stud; det ville passe til Aakjærs antydning.⁵¹⁾

Nu var imidlertid sommer- og vinterskattebeløbene i Næsbyhoved len gennemgående betydelig større end de tilsvarende beløb andre steder, hvor vi træffer disse skatter eller leding og stud. Det vil derfor være naturligt at antage, at de nævnte skattebeløb i det fynske len dækker *mere* end en oprindelig offentligretlig (nu privatretlig) ydelse. En del af det enkelte større beløb må i sin oprindelse være af privatretlig natur, formodentlig en del af landgilden. Er det tilfældet, kan man *tænke sig* følgende udvikling af sommer- og vinterskatten: langt tilbage i tiden har næsbyhovedbønderne, især dem i Lunde herred, betalt inne og en pengeafgift, der svarede til den gamle stud (og leding?) uden at bære denne benævnelse. I løbet af det 15. århundrede er der så sket en *konvertering til penge* af visse landgildepersiller, hvorved er fremkommet nye pengeafgifter. Disse er da blevet lagt til den allerede på dette tidspunkt privatretlige „stud“-afgift, idet man jo ikke godt kunne slå dem sammen med innepengene, der skulle afleveres til centraladministrationen. Mens den oprindelige „stud“-afgift sikkert kun har været betalt én gang om året (om vinteren), blir de nye ved sammenlægningen skabte beløb så store, at de må ydes til to terminer. Da vinterskattebeløbet rummer den gamle „stud“-afgift, er det ganske naturligt blevet en del større end sommerskattebeløbet. Til inddelingen i to terminer kan også den omstændighed have bidraget, at de til penge konverterede naturalier rent faktisk er blevet leveret til forskellige terminer. Hele

denne proces er formodentlig foregået i sidste halvdel af 15. århundrede, og det er ført ved sammensmeltningen af den oprindelige „stud“-afgift med de faktiske landgildebeløb, at udtrykkene sommer- og vinterskat er opstået.⁵²⁾

Sammen med nogle af forskerne at slutte, at yderne af sommer- og vinterskatten har været jordegne bøder, har jeg ikke turdet for Næsbyhoved lens vedkommende i betragtning af, at disse afgifter omkring 1500 var blevet privatretlige.

Tilbage står nu at behandle de tre sidste kategorier af pengeydelse: ervedspenge, tærskpenge og plovpenge. Fælles for dem er, at de må betragtes som afløsningspenge for pligtige arbejdsydelser af privatretlig natur. De er altså af en ganske anden karakter end inne. Om selve udtrykkene kan bemærkes, at „erved“ eller „ervis“ (erwitz) slet og ret betyder arbejde; ervedspenge er altså arbejdspenge. Tærskpenge var iflg. A. Berntsen⁵³⁾ en afløsning af bøndernes pligt til at aftærsk deres herskabs korn. Plovpenge, der også kendtes fra dronning Christines andet len, Tranekær, må så være afløsning af en pligt til at pløje for jorddrotten.

Ervedspenge ydedes som oven for nævnt i alle fem herreder. Ialt har 56 personer præsteret denne afgift. Den karakteriserende størrelse af denne pengeydelse var 1 mark, men nogle få har præsteret $\frac{1}{2}$ mark, ligesom der også findes beløb på $11\frac{1}{3}$, 12 og 18 skill. Ervedspengeyderne i Lunde, Odense og Bjerge hh. præsterede som omtalt ikke andre pengeafgifter, hvorimod flertallet af disse i Skam herred betalte inne. *Tærskpenge* er blevet ydet af 58 personer i herrederne Lunde og Odense. Ydelsen var som omtalt helt fast: 7 skill. pro persona i Lunde og 8 skill. i Odense h. Ingen yder både erveds- og tærskpenge; derimod betaler som omtalt alle tærskpengeyderne inne. *Plovpenge* ydedes kun af 2 personer i Hasmark i Lunde h., hver med 3 skill.; disse yder også inne, sommer- og vinterskat samt tærskpenge.

Ser vi på den *geografiske placering* af de gårde, hvoraf der ydedes afløsningspenge for arbejde, kan det vel i almindelighed siges, at

største parten af dem ligger i lenets yderdistrikter. Men værdien af den konklusion m. h. t. en eventuel materiel arbejdspligt (arbejde in natura) for de slottet nærmestboende bønder, som vi *kunne* drage heraf, forringes unægtelig af den kendsgerning, at en ganske betydelig del af det samlede antal næsbyhovedgårde netop ligger i yderdistrikterne, især i den nordlige del af Lunde og den sydlige del af Odense herred, samt i Skam og Bjerge herreder, der jo ikke umiddelbart grænser til Odense herred, hvori Næsbyhoved slot lå. Den typiske fordeling af ervedspengeydere og tærskpengeydere er, når vi ser bort fra Aasum herred, hvor der kun findes én ervedspenneyder, at Skam og Bjerge hh. opviser langt det overvejende antal af ervedspenneydere (46 af det samlede antal på 56), mens tærskpengeyterne jo kun findes i Lunde og Odense hh., hvori til gengæld antallet af ervedspenneydere er ringe (nemlig 9 i de to herreder).

Alene tilstedeværelsen af afløsningspenge for arbejde dokumenterer klart, at der har påhvilet i det mindste en del af næsbyhovedbønderne er hoveriagtigt (ordet „hoveri“ kendtes ikke i datiden), der dog på et os ukendt tidspunkt er konverteret til en fast penneydelse. Betalingen af denne må have udelukket arbejde in natura.⁵⁴⁾ Nu ydedes de forskellige former for arbejdspenge kun af ialt 114 af lenets ca. 260 jordebogspersoner. Det er derfor nærliggende at tænke sig, at i det mindste en del af de resterende ca. 145 personer har ydet arbejde in natura. Herom tillader jordebøgerne os imidlertid ikke at slutte noget med sikkerhed, da der ikke i selve landgildelisterne findes nogen antydning deraf. Allerede i lensjordebøgerne fra kong Hans's tid kan man finde poster, der fastsatte arbejdspligten for den enkelte bonde. Det gør således lensregnskabet for Lundenæs fra 1498, der taler om „jordgerning“ og „skyrddage“ (skæredage) uden angivelse af antallet af dage, eller også taler om „4 dages skyrd, 1 dags jordgerning“. Det samme gør Aastrup lensregnskab (uden år, men utvivlsomt fra kong Hans' tid), hvori der omtales „ugedag“ og „dagsgerning“ – i nogle tilfælde 2 eller 3 dage, i andre tilfælde uden angivelse.⁵⁵⁾ Man må gå ud fra, at fastslåelsen af en

sådan arbejdspligt i jordebogen har haft almindelig retskraft, hvorfor bonden retlig var bundet til at fyldestgøre forpligtelsen. Man *kunne* så slutte, at den omstændighed, at der i næsbyhovedjordebøgerne overhovedet ikke findes poster vedrørende en materiel arbejdsforpligtelse, er et vidnesbyrd om, at der ikke har eksisteret en sådan. Blev den krævet fra lensstyrelsens side, ville bønderne jo kunne henholde sig til, at det stod der ikke noget om i jordebogen.

En sådan slutning vil vistnok være forhastet i betragtning af, at vi rent faktisk har vidnesbyrd om, at der har været præsteret arbejde *in natura* til Næsbyhoved slot. Blot kan vi – bortset fra de 8 ugedagstjenere i Stige – ikke med fuld sikkerhed afgøre, om det har været udført af nogle af de i jordebøgerne nævnte personer. Således kan det nævnes, at almuen i Broby (Odense h.) i 1504 af dronning Christine fik tilladelse til at bruge vejen over dæmningen på Næsbyhoved mølle, mod at de „ferde, bygge og forbedre samme dæmning og disligeste *arbejder* en dag til slottet årlig . . . gerning, møgægt eller andet“.⁵⁶⁾ Men der findes ingen næsbyhovedbønder i Broby; desuden er arbejdet til slottet jo kun at betragte som en modydelse for retten til at benytte dæmningen, ikke som en del af landgilden. Men at der har været præsteret arbejde *in natura*, er jo tydeligt nok. Anderledes ligger vistnok forholdet m. h. t. to personer i Bjerger herred: Hans Jensen og Jep Pedherssen i Munkebo, der 1504 af dronningen fik brev på, at de måtte være kvit og fri for *arbejde* til Næsbyhoved slot.⁵⁷⁾ De *kan* være næsbyhovedbønder, blot kan de ikke identificeres med fuld sikkerhed. Der findes en Hans Kiill og en Jep Bang i byen. Da der i forvejen er en Hans Nielsen, *kan* Hans Kiill udmærket være Hans Jensen. At Jep Bang skulle være Jep Pedherssen er heller ikke usandsynligt. Ingen af disse to betaler ervedspenge, der ydedes af resten af næsbyhovedbønderne i byen. At der også her har været tale om en forpligtelse til at yde arbejde *in natura*, er klart nok. Om to andre personer i Bjerger herred – nemlig i Birkinge – bemærkes i 1510-jordebogen (men også kun dér), at de skal betale 6 skill. „til obod (d. v. s. i tilgift) på en ko og 8 alb. for slådag“. De

samme to personer optræder i faldsmålsregnskabet for samme år; de har her tilsammen betalt 17 skill. 1 alb. „til obod for en ko og 2 slådage“. Allerede den omstændighed, at den til penge konverterede arbejdsforpligtelse kun optræder i den ene af de 5 jordebøger og også – som et enkeltstående tilfælde – i faldsmålslisten, der i egentligste forstand kun omfattede *uviste* indtægter, gør det sandsynligt, at de to Birkinge-bønder har arbejdet til slottet de øvrige år. Men stort videre med spørgsmålet om en faktisk arbejdspligt i Næsbyhoved len kan vi vist ikke komme.

Af landgieldelisterne fremgår det tydeligt, at naturalier i en hel del tilfælde er *konverteret til penge*,⁵⁸⁾ idet der i højre margin ud for en naturaliepost er markeret: dt. . . . mark (eller skilling). Posten er så ikke medregnet i sidesammentællingen for den pågældende persil, hvorimod sidens pengesammentælling er øget med konverteringsbeløbet. Antallet af konverteringer er stærkt svingende for de enkelte år: 1502: 27, 1503: 2, 1505: 2, 1509: 23 og 1510: 24. Ialt er der således 78 konverteringer for de fem år, hvoraf for øvrigt over halvdelen (44) falder på Odense herred, der har under $\frac{1}{5}$ af det samlede bondetal i lenet. Følgende species er fundet konverteret: byg, køer, får, lam, ved, svin, smør, kul, sild, salt, flæsk og havre. Af species, der særlig blev konverteret, skal nævnes køer, kul og sild. Således konverteredes 1502 alle køer i Lunde h. og 5 af 9 stykker i Odense h., 1509 konverteredes 9 og 1510 10 kulposter af ialt 21 i Odense h., 1502 og 1509 konverteredes alle sildeposter og 1510 2 (af ialt 3). At det har været almindeligt, at køerne blev konverteret til penge, ses deraf, at man en del steder i 1509-jordebogen, hvor koen er præsteret in natura, har fundet det fornødent at bemærke: „han yder“ eller „han yder den“.

De forefundne konverteringssatser, der jo har stor prishistorisk interesse, og hvortil der ikke findes noget sidestykke i de andre samtidige jordebøger, udviser i det store og hele et ensartet billede i perioden 1502-1510, måske med en svag stigning mod periodens slutning:

Byg: $1\frac{1}{3}$ skill. pr. skæppe (1503 og 1505)
 køer: 2 mark (1502 og 1503) til $2\frac{1}{2}$ mark (1509 og 1510) pr. stk.
 får: 5–7 skill. pr. stk. (1509 og 1510)
 lam: 5 skill. (1502) til 4–5 skill. (1509 og 1510) pr. stk.
 ved: 20 skill. for 30 læs sommer- og vinterved (1509)
 svin: 12 skill. (1502) til 20 skill. (1510) pr. stk.
 smør: 8–12 mark pr. tønne (1509)
 kul: 12 skill. pr. læst (1502, 1503, 1509 og 1510)
 sild: $1\frac{1}{2}$ mark (1502), 2 mark (1509) og $1\frac{1}{2}$ mark – 26 skill.
 (1510) for 1 fjerding
 salt: $1\frac{1}{2}$ mark (1502), 28 skill. (1509) og 26 skill. (1510) for $\frac{1}{2}$
 tønne
 flæsk: $2\frac{1}{2}$ mark for $\frac{1}{2}$ pund (1502)
 havre: 30 mark for 1 læst (1502).

Selv om konverteringsprisen for en enkelt species synes at have ligget nogenlunde fast det enkelte år, kan vi dog, især fra de sidste to år, finde eksempler på, at én bonde har måttet yde en højere konverteringspris for et naturalie end en anden bonde (gælder især får, køer, lam og sild). Nogen forklaring på denne forskelsbehandling er det vistnok ikke muligt at give, men den tyder stærkt på, at der endnu ikke – som tilfældet var senere – har eksisteret helt faste konverteringssatser, hvortil de enkelte naturaliespecies toges. På den anden side synes konverteringsbeløbene ikke at være fastsat under hensyntagen til „dagsprisen“ for de enkelte naturalier, at dømme efter oplysninger om købte og solgte naturalier i det egentlige lensregnskab.⁵⁹⁾

Om der for bønderne har været tale om en ret eller en pligt til at konvertere et naturalie med penge, kan ikke oplyses for Næsbyhoved lens vedkommende.⁶⁰⁾ Når alle kørerne i Lunde herred konverteredes i 1502, kan dette tyde på, at der i det mindste dette år i dette herred for denne species' vedkommende har været tale om en pligt til at konvertere, men der kan selvfølgelig også foreligge en frivillig indgået aftale. Dog må det understreges, at flertallet af

konverteringerne optræder så spredt på de enkelte år og varierende m. h. t. species, at man har svært ved at tro, at konverteringen har været en pligt for bønderne.

Har landgilden i Næsbyhoved len været *uforanderlig eller variabel*? Som bekendt afhænger muligheden af at besvare spørgsmålet om landgildens varians eller invarians inden for et godsområde af, om man har *flere* jordebøger fra det undersøgte område, spændende over det tidsrum, hvori man ønsker oplyst, om der er sket ændringer i landgilden. For Næsbyhoved lens vedkommende har vi fem jordebøger, spændende over en meget kort periode, kun 8-9 år. Derfor må man *ikke* vente varianser af betydning.

En sammenligning af de enkelte landgildeposter i de 5 jordebøger har imidlertid afsløret en række *afvigelse*r. Disse er dog få i forhold til det samlede antal af landgildeposter. Selvom kvantum- og stykangivelserne for de enkelte species i langt det overvejende antal af tilfældene er ens for den enkelte bonde i alle fem jordebøger, kan der findes en del eksempler på, at angivelserne varierer. En kvantumangivelse (f. eks. af byg eller rug) kan være større i de to sidste end i de tre første jordebøger, eller også mindre. Species, der er optegnet i de første jordebøger, kan være bortfaldet i de senere, og omvendt kan der i disse være påsat persiller, der ikke findes i de første jordebøger. Der er også fundet nogle eksempler på, at en post optræder i fire, men mangler i den femte jordebog (der er her kun regnet med, at den mangler i 1503-, 1505- og 1509-jordebøgerne), og omvendt kan, i meget sjældne tilfælde, en post forekomme i kun én af de fem jordebøger.

Flertallet af afvigelseerne er imidlertid ikke varianser i egentlig forstand, men kan forklares på anden måde. Her må først og fremmest peges på muligheden af skrivefejl. At skrive fem omfattende landgildelister, uden at der fremkommer en eneste fejl, lader sig vist næppe gøre. En del af de forefundne afvigelse synes så umotiverede, at de dårlig kan forklares på anden måde. Når f. eks. sommer- og vinterskattebeløbene ét år er omvendt af, hvad de er de andre fire, må det være en skrivefejl. Når en post er udeladt ét år, men med de andre fire, må det skyldes en forglemmelse fra skriverens side. Når Kertinge by i Bjerge herred ikke er medtaget i 1505-jordebogen, må dette også være en forglemmelse fra skriverens side. Af en lidt anden karakter er afvigelseerne i de tilfælde, hvor en ydelse (gælder især mindreverdige poster som ved, gæs og høns) ganske vist er anført i de første jordebøger, men ikke ydet, altså står uden vedføjet „dt.“, mens den helt er faldet bort i de senere jordebøger. Sådanne afvigelse forklares vel bedst ved, at jorddroten helt har opgivet disse poster som uerholdelige. Herved fremkommer i realiteten en varians, for så vidt som der sker en nedsættelse af den pligtige landgilde i forhold til tidligere. Dog foreligger også den mulighed, at sådanne ikke-

præsterede og senere bortfaldne species er påsat på et tidligere tidspunkt (før 1502), men ikke anerkendt fra bondens side. Dette spørgsmål kan ikke afgøres, da vi ikke har jordebøger fra før 1502.

Tilbage står de afvigelser, der med nogen forsigtighed kan tolkes som *varianser i egentlig forstand* („ægte varianser“). Herved vil jeg forstå de ændringer i op- eller nedadgående retning i den enkelte bondes landgilde, der tilsyneladende har haft bestand, er „slået igennem“, i det mindste i de to sidste jordebøger. Det samlede antal af egentlige varianser er 19 inden for hele lenet; heraf er 13 forhøjelser og 6 nedsættelser (begge regnet ud fra de sidste jordebøger, sammenlignet med de første). Det er først og fremmest pengeafgifterne, der kan opvise varianser, nemlig 11 af de 19. Af disse 11 er ikke mindre end 8 ændringer af inneydelsen (7 forhøjelser og 1 nedsættelse). Alle bønderne i Aasum herred yder i årene 1502, 1503 og 1505 1 skill. grot og 2 penninge i penge (ervedspenge?), mens de 2 penninge er bortfaldet i 1509 og 1510. Efter pengeydelse kommer kornlandgilden m. h. t. variansernes antal, nemlig 5 af de 19 (3 forhøjelser og 2 nedsættelser).⁶¹

At angive årsagen til disse varianser lader sig vistnok ikke gøre. I denne forbindelse må det nævnes, at de stedfundne forhøjelser og nedsættelser af kornlandgilden ikke har bevirket henholdsvis nedsættelse eller forhøjelse for andre bønders vedkommende, således at disse varianser næppe hidrører fra en foretagen omrebning af bymarken. De omtalte ændringer af inneydelserne har det været umuligt at finde nogen fornuftig forklaring på. Et forsøg på at sætte de egentlige varianser i forbindelse med *fæsterskifterne* har givet til resultat, at der kun i fire tilfælde er sket forhøjelse eller nedsættelse i det år, hvor et skifte er markeret i jordebogen. Det er et forsvindende ringe antal, sammenlignet med det samlede tal af skifter (o. 190) og kan dårlig forklares som et forsøg fra jorddrottens side på at udnytte skiftet i økonomisk henseende.

Som ovenfor nævnt har skriveren markeret, når en landgildepost er indgået. Mangler nu det anvendte kvitteringsmærke, „dt.“, hos en

post, kan man roligt gå ud fra, at posten *ikke* er indgået, i det mindste ikke i det regnskabsår, jordebogen omfatter, idet sidesammen-tællingen, summa lateris, tydeligvis kun har medtaget de med dedit forsynede poster, bortset fra uvæsentlige species som høns og ved, der overhovedet ikke figurerede i sammentællingerne. Ved en del af de poster, der ikke er markeret med et „dt.“, findes regelmæssig i højre margin en antegnelse om, at ydelsen ikke er præsteret fuldt ud, f. eks. at der kun er leveret 2 af 3 pligtige pund byg eller 2 af 4 høns. I sådanne tilfælde medtager sidesammentællingen altid det *faktisk* ydede.

Det samlede antal af *ikke*-ydede landgildeposter er for de enkelte år: 1502: 109 (hvoraf 101 naturalieposter), 1503: 35 (31 naturalieposter), 1505: 139 (91 naturalieposter), 1509: 129 (91 naturalieposter) og 1510: 198 (134 naturalieposter). Af de enkelte herreder er Skam herred i alle årene det med det største antal ikke-ydede poster, 50 pct. over Lunde herred, der havde lidt flere næsbyhovedbønder. Bemærkelsesværdigt er det lave tal for 1503 og det høje for 1510. Af *delvis*-ydede poster er der for 1502: 2, 1503: 5, 1505: 37, 1509: 25 og 1510: 21, altså et endnu mere varierende billede end for de ikke-ydede posters vedkommende. Her tegner imidlertid Lunde herred sig for det største antal: ialt 48 af det samlede antal på 90 delvis-ydede poster i de fem år.

Hvilke naturaliespecies og pengeafgifter gik det især ud over? Først og fremmest *småredslerne*, især gæs og høns. For de enkelte år er det samlede tal af ikke-ydede gæs og høns: 1502: 49, 1503: 17, 1505: 40, 1509: 54 og 1510: 72; altså gennemgående mellem trediedelen og halvdelen af de ikke-ydede poster. Det må formodes, at jorddrotten først og fremmest har givet afkald på disse poster, dersom bønderne ikke har været i stand til at betale hele landgilden. Derpå følger *kornydelse*erne, især bygposterne. De sidste tre år (1505, 1509 og 1510) opviser betydeligt flere ikke-ydede poster af kornlandgilde end de to første år (1502 og 1503), nemlig 46 mod 12. Dernæst kommer inne, ervedspenge og tærskpengene, hvor atter

de tre sidste år har de største tal, nemlig sammenlagt for disse tre pengeydelse: 1502: 6, 1503: 4, 1505: 40, 1509: 34 og 1510: 55. Udelukke muligheden af, at de bønder, hos hvem der ikke findes kvitteringsmærker ved ydelserne erveds- og tærskpenge, i virkeligheden har ydet arbejde i stedet for, kan vi ikke. Det kan blot ikke dokumenteres ud fra materialet. Bemærkelsesværdigt er det, at ingen inne-poster er indgået i Skam herred i 1510. Da innebeløbene som ovenfor nævnt var små, kan man dårlig tro, at bønderne i dette herred ikke har været i stand til at præstere dem. Kan det samlede antal af innepligtige næsbyhovedbønder i Skam herred have ydet „offentligt“ arbejde på slottet eller andetsteds det nævnte år mod til gengæld at blive fritaget for innepengene? Igen står vi uden mulighed for at fastslå, om det har været tilfældet. Selv en omhyggelig gennemgang af lensregnskabet for 1510 har ikke givet nogen antydning i den retning. Når der derimod overhovedet ikke er indgået humlestænger i Odense herred i 1502, må forklaringen vel være den, at humlehøsten dette år er slået fejl.

Af de kun *delvis*-indgåede landgildeposter er det ganske overvejende kornydelse, bønderne ikke har kunnet fyldestgøre, og her kan igen de sidste tre år opvise de største tal. Af de 37 delvis-ydede poster i 1505 er således de 33 kornydelse; for 1509 er tallet 19 af 25 og for 1510 15 af 21. Det var især byggen, det kneb med, og at denne kornsort formodentlig ikke har givet så godt udbytte i 1505, kan ses deraf, at en del bønder i Skam herred må levere rug i stedet for byg, regnet skæppe for skæppe. Inden for pengeydelse var delvis betaling et sjældent fænomen.

Hvor skulle næsbyhovedbønderne aflevere deres landgilde? *Regelen* har tydeligvis været den, at den skulle leveres på *slottet* eller i *ladegården*. I jordebøgerne fra 1509 og 1510 er der nemlig ved praktisk talt alle kornydelse (bortset fra dem, der er blevet sået) anført, at leveringen er sket „in castro“, altså på slottet, eller „in curia“, hvorved må forstås ladegården. Dette har formodentlig også været tilfældet med de andre species, at dømme efter spredte notitser

herom i de to sidste jordebøger. Dog er der undtagelser fra denne regel. Således leverer en del bønder i Skam herred (men *kun* der) i 1509 byg, ofte 1 pund, til Markvad Jyde (Marquard Jude) i Midelfart, der ifølge oplysninger fra lensregnskaberne opkøbte landbrugsvarer til Gråbrødreklostret i Ribe. Samme år leverer nogle bønder i Skam herred og én i Lunde herred byg til Jakob Kærå (Jacob Kerrw) i Odense, der forsyner slottet, ladegården og dronningens gård i Odense med brød.

Hvornår blev landgilden leveret? Det er givet, at der må have været fastsat terminer for afleveringen af de enkelte landgildspecies, men lensregnskaberne giver så godt som ingen oplysninger herom. Det eneste man ud fra selve de anvendte udtryk (sommer- og vinterkøer, sommer- og vintersvin og sommer- og vinterved) kan sige, er, at køer, svin og ved samt sommer- og vinterskatten har været ydet både om sommeren og om vinteren. Men til hvilke terminer? Når der et enkelt sted står, at der for en vinterko er ydet en fed ko „post Martini“, må det vel forstås således, at Mortensdag var den normale termin for leveringen af denne persil. Og når det et par steder om nogle høns hedder, at de er „ydet udi sommer“, må dette sikkert betragtes som undtagelsen; i virkeligheden er de blevet ydet om vinteren – hvorfor ikke til Mortensdag? Kornlandgilden er givetvis – selv om vi intet vidnesbyrd har herom fra jordebøgerne – præsteret til Mortensdag.⁶²⁾

Inden vi forlader landgilden, må vi se lidt på *ødegårdsproblemet* i Næsbyhoved len i begyndelsen i det 16. århundrede. Det er selvsagt ikke så forfærdelig meget, der kan siges om dette emne, men landgildelisterne, og især deres marginalnoter, giver dog visse oplysninger, idet der tales *dels* om afgifter „af øde jorder“ („en øde jord“, „den øde jord“), *dels* om, at gårde ligger øde.

Øde jorder findes omtalt i alle herreder undtagen i Aasum. Afgifter af øde jorder er præsteret af 31 gårde i hele lenet, hvoraf alene de 19 i Skam herred og de 10 i Lunde herred, hvilket ikke kan overraske i betragtning af, at disse herreder som omtalt ligger klart i

spidsen m. h. t. ikke- og delvis-ydede landgildeposter. Herover kan dog ikke siges noget om antallet af de øde jorder, da flere bønder godt kunne præstere afgifter af samme øde jord. Således yder ifølge særskilte lister i jordebøgerne i 1509 8 personer og i 1510 6 andre personer fra 3 til 12 skæpper byg „af den øde jord udi Nørreby“ (Skam h.). Blandt disse er for øvrigt flere ikke-næsbyhovedbønder. Afgifterne bestod udelukkende af byg eller penge. Størrelsen af bygdelsen var i de fleste tilfælde 1 ørte, men kunne også være 16 skæpper (= $\frac{2}{3}$ pund), 1 eller 1½ pund. Pengene ydedes under forskellige benævnelser: sommer- og vinterskat og inne eller også uden nærmere angivelse („1 skill. grot af et øde sted“).⁶³ Afgifterne ydedes langtfra altid konsekvent af samme gård alle 5 år, og afgifter, der i de første jordebøger markerede „af øde jorder“, er ofte i de senere optaget i selve landgilden derved, at f. eks. dennes bygdelse er øget med det kvantum, der tidligere ydedes af den øde jord.

Til de øde jorder må også regnes *Ulkendrup mark* i den nordvestlige del af Lunde sogn. Ulkendrup var vistnok en by på 5 gårde. O. 1500, altså få år før den første næsbyhovedjordebog, skal den være afbrændt under en kamp mellem en røverbande og lensmanden på Næsbyhoved slot.⁶⁴ Afgifterne af den tilbageværende bymark er formodentlig i lighed med, hvad der fandt sted andre steder i sådanne tilfælde, blevet fordelt mellem de omkringliggende bønder. I det mindste er der af tre bønder i Lunde og én i Bladstrup ydet havre og penge (15 skæpper – 6, 12 og 18 skill.) i alle fem år, sikkert skat og ikke landgilde. Endvidere præstere 8 bønder (*ikke* næsbyhovedbønder) i Bastrup og Torup i den vestlige del af Skamby sogn, nærmest Ulkendrup mark, i 1509 og 1510 hver 25 skæpper havre, ialt 10 ørter; mon ikke det skulle være landgilden af marken? I det mindste står der i 1509-jordebogen (i en særskilt liste: „Havre, ydet af Ulkendrup mark“) om de 10 ørter havre, at „de går af samme mark hvert år, heller hun ligger til fællede eller ej“; dette tyder jo stærkt på, at marken har været dyrket. I 1506 blev marken af et udvalg på 6 mænd vurderet til 4 ørte byg, 4 ørte rug, 4 ørte

havre og 2 skæpper smør, at give til kronen igen til magelæg⁶⁵), altså noget mere end de 8 Bastrup- og Torupbønder gav. Formentlig har de siddet for nedsat landgilde som bønder andetsteds, der påtog sig at dyrke ødegods.

Øde jorder har sikkert været tilliggender til gennem længere tid ubesatte gårde, som dyrkedes af de omkringboende bønder. Anderledes forholder det sig med *ødegårdene*. Af dem er der kun optalt fire i alle fem jordebøger de 5 år, og de fordeler sig med 1 på Lunde h. (i Fremmelev) og 3 i Skam h. (alle i Nørreby). Her står vi over for gårde, der *midlertidigt* af en os ukendt grund var ude af drift. Dette kan tydeligt læses ud af selve de i jordebøgerne anvendte udtryk. F. eks. står der om Fremmelev-gården i 1509 (men *kun* dette år): „Gården lå øde nu udi sommer; fordi er hun fri for halv skatten“, og alle poster er enten ikke præsteret eller kun ydet halvt. Og om en af gårdene i Nørreby hedder det, også i 1509: „Den gård lå øde det år; fordi gav der intet af“; ingen af posterne er præsteret. Om den anden gård i Nørreby står der i 1505: „Gården er øde“, og om den tredje står denne bemærkning i 1509 og 1510. I disse to tilfælde er ingen af landgildeposterne præsteret de pågældende år, men nok de øvrige, der jo heller ikke har nævnte bemærkning. D. v. s. at man i sådanne tilfælde fra lensadministrationens side har kunnet meddele hel eller delvis landgildedefrihed. Når det derfor om Hanss Clementsß i Lumby i 1510 hedder, at „han skal sidde fri tre år for landgilde“, kunne det tyde på, at han, der er en ny fæster, har overtaget en øde gård. Dog er der ydet landgilde af gården i 1509.

Sammenlignet med forholdene i andre len kan ødegårdsproblemet i Næsbyhoved len næppe kaldes alvorligt, og det vedrørte under alle omstændigheder kun de to nordfynske herreder Lunde og Skam.⁶⁶)

Efter gæsterilisterne findes regelmæssig i alle fem lensregnskaber nogle *mindre* lister af *landgildemæssig* karakter, for så vidt som de rummer afgifter for brugen af økonomiske goder. Det drejer sig formentlig om modydelse for retten til at hente bygningstømmer i lenets skove; disse stykker bærer blot overskriften: „For skov“. Under

benævnelserne „For rør“ eller „Havre, ydet for rør“ skjuler sig sikkert afgifter for retten til at hente rør i mosen til tagtækning. I 1509 og 1510 må nogle og tredive personer i Grindløse og Klinte sogne (i byerne Grindløse, Nørreby, Jersore, Egense, Engeldrup, Klinte og Vesterby) hver yde 1 ørte havre „for Æbelø“, som det hedder. Kan det være for retten til at hugge i øens udstrakte skove? Eller er det for en græsningsret? Almindeligvis ydedes der byg og havre „for skov og for rør“. Den karakteriserende ydelse er 1 ørte af hver af disse kornsorter, men der kan dog iagttages en ret stærk differentiering,⁶⁷⁾ hvilket *kunne* tyde på, at der har eksisteret bestemte takster for bygningstømmer og tagrør. Endvidere er der i enkelte tilfælde præsteret rug og i en del tilfælde lam (1 à 2 stykker) og penge (altid under 1 mark). Bemærkelsesværdigt er det, at det så godt som udelukkende er personer i Lunde og Skam herreder, der har ydet naturalier eller penge for skov og for rør.

2. Gæsteriet.

Efter landgildelisterne følger gæsterilisterne. Ser man nærmere på disse for de fem år, viser der sig at være en tydelig forskel mellem de tre første på den ene side og de to sidste (fra 1509 og 1510) på den anden. Førstnævnte opfører *kun* de personer, der yder gæsteriafløsning, sidstnævnte medtager praktisk talt alle de i jordebøgerne opførte personer, hvad enten de præsterer gæsteriafløsning eller måske er markeret med en notits om, at de ikke yder eller skal yde gæsteri („non dedit“, „non dt. gesteri“, „non dabit gesteri“), eller at de holder eller skal holde gæsteri eller de står helt uden angivelse. I disse gæsterilister er opstillingen tydeligvis sket på grundlag af landgildelisterne, idet gæsterilisterne nøje følger disse i henseende til by- og personorden. Dette er absolut ikke tilfældet i gæsterilisterne for 1502, 1503 og 1505, der anvender en hel anden opstilling end landgildelisternes.

Gæsteri var som bekendt bøndernes forpligtelse til at modtage

jorddrotten, hans folk og (især) hans heste i indkvartering og underholde dem. Drejer det sig om krongods eller et kongeligt livgeding, hvor jorddrotten jo var kongen eller dronningen (enkedronningen), kunne forpligtelsen også finde anvendelse over for den lensmand, der administrerede krongodset, hans folk og heste.

Forpligtelsen kunne *konverteres* med naturalier og/eller penge. Ja, når man taler om gæsteri i begyndelsen af det 16. århundrede, synes udtrykket først og fremmest at dække over gæsteriafløsning, at dømme efter lensjordebøgerne og brevmaterialet fra denne tid. For Næsbyhoved lens vedkommende fremgår det med al ønskelig tydelighed af gæsterilisterne, at man ved udtrykket „gæsteri“ forstod gæsteriafløsning. Dog findes der, som det skal ses nedenfor, også eksempler på, at gæsteriforpligtelsen er blevet praktiseret i den oprindelige betydning af ordet.

I gæsteriafløsning ydede næsbyhovedbønderne først og fremmest *havre*, der præsteredes af alle fem herreder alle fem år. At det fortrinsvis var denne kornsort, der anvendtes som gæsteriafløsning, forklares ved, at gæsteriet, praktiseret *in natura*, for bønderne formodentlig mest har bestået i at holde lensmandens heste (samt nogle af hans svende) i indkvartering. *Byg* som gæsteriafløsning præsteredes af et ikke særlig stort antal bønder i hele lenet i årene 1502 og 1503. Der er kun fundet ét eksempel på, at *rug* er anvendt som gæsteriafløsning. Af andre naturaliespecies findes anvendt *bonning*, *okser* og sort *salt* (kun ydet af ialt 5 personer). Foruden naturalier ydedes *penge*. Regelen var tydelig nok, at man præsterede både naturalier og penge, idet der kun er fundet relativt få eksempler på, at kun det ene har været præsteret.

Om *størrelsen* af de naturaliekvanta eller pengebeløb, der betaltes i gæsteriafløsning, kan bemærkes, at man normalt ydede 1 ørte havre (eller $\frac{1}{2}$ pund), ja, at denne sats var så almindelig, at man kunne kalde den en „normalsats“, hvorfra man så kunne afvige i op- eller nedadgående retning. En sådan differentiering – ikke alene af havreydelserne, men også af de andre gæsteripræstationer – er

dog undtagelsen og er kun gennemført enkelte steder. I disse tilfælde kan dog findes gradueringer på 7–30 skæpper (d. v. s. fra $\frac{1}{3}$ til $1\frac{1}{2}$ ørte). Byggen ydedes i kvanta på 3–28 skæpper; 20 skæpper synes at være den karakteriserende ydelse. De to personer, der præsterede okser, ydede hver ét styk, og de to honningposter er hver på 1 fjerding ($\frac{1}{4}$ tønne). Den mand (i Nørreby, Skam h.), der er skrevet for sort salt, præsterer 20 skæpper. Blandt pengebeløbene er 1 mark tydeligvis normalsatsen; den præsteredes almindeligvis sammen med 1 ørte havre eller 20 skæpper byg. Beløb over 1 mark ($1\frac{1}{2}$ og 2 mk.) er relativt sjældne, og det er en regel, at de personer, der har ydet disse højere beløb, ikke præsterer naturalier. Af beløb under 1 mark er sådanne på $\frac{1}{2}$ mark (= 8 skill.) og $\frac{3}{4}$ mark (= 12 skill.) de almindeligste, men der forekommer også beløb på 6, 10 og 14 skill., dog altid kun i forbindelse med naturalieydelse.

Hvem der fik gæsterinaturalierne og -pengene i Næsbyhoved len i tiden 1502–1520, dronningen eller lensmanden, eller hvorledes de eventuelt har været fordelt mellem dem, er ikke helt klart. Rent faktisk gør sidstnævnte dronningen regnskab for gæsteriet,⁶⁸⁾ men dette er selvfølgelig ingen hindring for, at lensmanden og hans svende *kan* have opspist i det mindste en del af naturalierne. Dog vil det være rimeligt at antage, at også dronningen under sine talrige besøg på Næsbyhoved slot har nyttet gæsteriretten.⁶⁹⁾

Sammenlignet med tallet af dem, der præsterede gæsteriafløsning, er antallet af de bønder, der har ydet gæsteri i oprindelig forstand, har „holdt gæsteri“, som man sagde i datiden, tilsyneladende forsvindende ringe. Nu må det imidlertid bemærkes, at det kun i de sidste to gæsterilister (1509 og 1510) *med sikkerhed* kan ses, om en person har holdt eller skal holde gæsteri, idet der hos sådanne personer er markeret udtryk som „han holdt gæsteri“, „han holdt“, „han holdt til sit eget“ eller „han skal holde“. Men da der optræder betydelig færre personer i de tre første jordebøgers gæsterilister (nemlig kun de, der yder gæsteriafløsning), får man unægtelig en mistanke om, at i det mindste en del af de næsbyhovedbønder, der ikke er

med i disse tre gæsterilister, i virkeligheden har holdt gæsteri; man har blot ikke fundet fornødent at markere det i gæsterilisterne.⁷⁰⁾ Derved afskæres vi fra muligheden for at konstatere, *hvem* der har holdt gæsteri i årene 1502, 1503 og 1505.

Gæsterilisterne fra de to sidste år fremviser i øvrigt flere småtræk, der tydeligt illustrerer fremgangsmåden m. h. t. pålæggelsen af gæsterihold. I flere af de tilfælde, hvor der er tale om gæsteri in natura, er en ydelse *udstreget*, og der er *tilføjet*: „han holdt gæsteri“, „han holdt“ o. s. v. I det hele taget er alle sådanne udtryk tilsat med *andet* blæk. Gæsteriafløsning har altså været regelen, hvorfra der kunne afviges og er blevet afveget i *enkelte* tilfælde. Interessant er her et eksempel fra Skam herred (Per Atzerß i Gyndstrup); manden er i 1509 anført med en ydelse af 1 ørte havre og 1 mark, hvortil er føjet en bemærkning: „vil gæste hannem“. Næste år står ydelsen overstreget og bemærkningen „han holdt“ er tilføjet. Det er således umiddelbart indlysende, at gæsterihold og gæsteriafløsning har udelukket hinanden.⁷¹⁾

Ialt har 11 forskellige personer eller gårde i 1509 og 1510 holdt gæsteri, 4 det første og 7 det andet år. Af de 11 bor de to i Lunde, syv i Skam og to i Odense herred. Nogen fornuftig forklaring på det „store“ tal i Skam herred kan der ikke findes.

Naturligt rejser sig spørgsmålet, om det er de *større* bønder, der har holdt gæsteri? Egentlig ikke, at dømme efter de 11 personers landgildetyngede (d. v. s. deres samlede i penge omregnede landgilde), der gennemgående ikke er højere end deres, der præsterer afløsning for gæsteri. Ja, der findes endog 2–3 lave landgildetyngede blandt de 11; men det *kan* jo være selvejere.

Af gæsterilisterne fremgår det klart, at gæsteripligten ikke har berørt alle jordebogspersonerne.⁷²⁾ Af jordebøgernes ca. 260 personer kan kun genfindes ialt 215 i samtlige gæsterilister. Heraf har de 145 ydet alle 5 eller i det mindste de 4 år, og de resterende 70 har ydet 3 år eller derunder (f. eks. har 12 personer kun ydet gæsteri ét år). Det vil sige, at der er ca. 45 personer, der overhovedet ikke har ydet

gæsteri i perioden 1502–1510, oftest ikke engang er opført i gæsterilisten eller – hvilket almindeligvis er tilfældet de to sidste år – nok opført, men uden ydelse eller med bemærkning om, at de ikke yder gæsteri. En sammenligning med landgildelisterne for disse 45 personers vedkommende viser, at det i alle tilfælde drejer sig om folk med små eller meget små landgildetynger, oftest sådanne personer, der ikke ydede korn og derfor formodentlig ikke har haft agertilliggender og avl. I denne forbindelse kan bemærkes, at Næsbyhoveds 8 ugedagsmænd i Stige ikke har ydet gæsteriafløsning, og at der hos et par personer i Tommerup (Odense h.) i 1509 og 1510 står: „non dant gæsteri, est gadehus“. Vi kan, såvidt jeg kan se, godt gå ud fra, at de ugedagsmænd eller gadehuse, der har været økonomisk forpligtet til Næsbyhoved slot, ikke har præsteret gæsteri. Senere i århundredet blev forholdet anderledes.⁷³⁾

Ser vi på den *enkelte* bondes gæsteri, lægger vi mærke til, at det i mange tilfælde ikke er af samme størrelse eller præsteret i samme naturalier alle de år, han yder det. En sammenstilling af gæsteripræstationerne hos de personer, der yder gæsteriafløsning eller „hold“ i alle fem år, eller i det mindste de fire (ialt 145 personer), viser, at det er undtagelsen, at en person yder det samme både m. h. t. species og kvanta i alle fem eller fire år. Det er kun sket i 36 af de 145 tilfælde. Det vil sige, at der hos de tre fjerdedele af de bønder, der har ydet gæsteri 5 eller 4 år, er tale om *afvigelser* i henseende til arten og mængden af gæsteriydelserne i de sammenlignede år. Disse afvigelser eller varianser forekommer sjældnest i de sidste to år, hvor ydelserne i det overvejende antal af tilfældene er ens og af samme værdi. I en del tilfælde består variansen blot i, at ét naturalie, ganske overvejende havre, helt eller delvis afløstes af et andet, regelmæssig byg, skæppe for skæppe, eller at naturalier helt eller delvis konverteredes til penge, således at de erlagte penge svarede til det konverterede naturalies værdi. I sådanne tilfælde kan man jo dårlig tale om en varians, al den stund den samlede gæsteritynge forblev den samme for den enkelte person. Men i ca. halvdelen af tilfældene er der vir-

kelig tale om varianser, således at gæsterityngen ikke er ens i alle årene. Sådanne varianser kan fremkomme på forskellig måde. I almindelighed må det siges, at naturalieydelseerne er ret faste gennem de 5 (4) år. Dog findes der afvigelser; således kan der i stedet for 1 ørte i ét år være præsteret f. eks. $\frac{1}{3}$ (= 7 skæpper), $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$ (= 14 skæpper) eller $1\frac{1}{3}$ ørte (= 27 skæpper) de andre år. Pengeydelseerne er derimod af mere uregelmæssig natur. I de tilfælde, hvor der ydes penge (almindeligvis jævnsides naturalier, men også alene) alle 5 (4) år, kan der optræde 2 eller 3 forskellige beløb, f. eks. 1 mark og $\frac{1}{2}$ mark, 12, 14 eller 18 skill., uagtet naturalieydelsen er den samme i alle de sammenlignede år. Men der er også en mængde tilfælde, hvor der ikke præsteres penge i alle årene; f. eks. forekommer en ydelse af 1 ørte havre og 1 mark i 1503, 1509 og 1510, hvorimod der 1502 og 1505 kun præsteres havreydelsen. Selv i sådanne tilfælde kan pengeydelseerne præsteres med forskelligt beløb. Endelig findes blandede naturalie- og pengeydelseer erstattet med rene pengeydelseer, der til tider ækvivalerer med de blandede ydelseer, til andre tider overhovedet ikke svarer i værdi til disse. Omregner man alle gæsteripræstationerne til penge, viser det sig, at der hos en del personer kan være endog meget stærke svingninger i gæsteritynge fra det ene år til det andet,⁷⁴) og at der sjældent er tale om en gennemgående stigende eller faldende tendens i perioden 1502–1510.

Dette fører os ind på spørgsmålet, om der da i det hele taget har eksisteret *regler for gæsteriets pålæggelse* på de enkelte gæsteripligtige i Næsbyhoved len? Eller mere konkret: har gæsteriafløsningens størrelse rettet sig efter gårdenes størrelse eller landgilden? Som vi allerede har set, har de mindste landgildetynger ikke præsteret gæsteri. At der har været regler, også for krongodsets vedkommende i denne tid, er hævet over enhver tvivl. Således bestemmer dronning Christine i 1505, at de af kronens bryder (d. v. s. fæstere) på Langeland, der svarer 8 ørte korn i landgilde, årlig skal holde 10 heste i gæsteri, og de, der svarer mindre, i forhold hertil.⁷⁵) I en dom fra kong Hans' tid, omtalt i en yngre fra 1546, fastslås, at alle fæsterne under et

bestemt kloster skulle være pligtig til at holde deres herskab én nats gæsteri med 2 heste på hvert pund skyld,⁷⁶) en regel, der for øvrigt blev den almindelige i størstedelen af det 16. århundrede. I begge disse tilfælde sættes gæsteriet (in natura) altså i et bestemt forhold til landgilden.

Såvidt er man imidlertid *ikke* nået i Næsbyhoved len i det første årti af det 16. århundrede. Som omtalt var den karakteriserende gæsteriydelse 1 ørte havre (evt. 20 skæpper byg) og 1 mark. Da denne sats præsteredes af den største del af de gæsteriydende med meget *forskellige* landgildetynger, er dette jo i sig selv et vidnesbyrd om, at der ikke kan have bestået et bestemt forhold mellem landgilde og gæsteri, i det mindste ikke for de personers vedkommende, der præsterede den karakteriserende sats. På den anden side er der noget, der tyder på *begyndende* bestræbelser for at ordne gæsteriforpligtelsen efter landgilden. Således finder man en virkelig differentiering i Lumby, der dengang udgjorde et særligt birk, men i jordebøgerne almindeligvis opførtes under Lunde herred.⁷⁷) Skæppetallene for ydet gæsterihavre (penge præsteredes ikke) var her 7, 14, 20 og 27. De 7 skæpper ydes af én gård med 42 skillings landgildetynge, de 14 af en del gårde med 84 skillings landgildetynge, de 20 skæpper af gårde med 126 og 128 skillings landgildetynge og de 27 skæpper af 2 gårde med 150 og 158 skillings landgildetynge. Det vil sige, at der gennemgående præsteredes 1 skæppe gæsterihavre for hver 6 skill. landgildetynge. Går vi ud fra kornlandgilden (der også udgjorde den overvejende del af Lumbybøndernes landgildetynge), finder vi, at der af hvert pund kornlandgilde præsteredes $5\frac{3}{5}$ skæpper havre til gæsteri, hvilket vil svare til 2 hestes gæsteri i 3 dage, hvis vi regner med én skæppe om dagen pr. hest. Omsat i penge ydedes der 1 skill. gæsteri af hver 7 skill. landgildetynge. Gradueringer – dog ikke så udtalte som i Lumby – kan også findes andre steder, f. eks. i Lunde 1509 og 1510 og i Hasmark i de samme år. Også her viser en sammenligning med landgildelisten, at der er et pænt forhold mellem landgilde og gæsteriafløsning, idet regelen er, at der for hver 3–4

skill. landgildetynge ydes 1 skilling til gæsteri, altså lidt mere end i Lumby.⁷⁸⁾ Af andre byer med differentieret gæsteriafløsning kan nævnes Rorslev (Skam h.), hvor der ydes 1 skill. gæsteri af 6–7 skill. landgildetynge, og Uggerslev (Skam h.), hvor forholdet mellem gæsteri og landgildetynge ikke ligefrem er det samme for de enkelte gæsteripligtige i byen, men dog således, at de største landgildetynger yder den største gæsteriafløsning.

Spørgsmålet om der har eksisteret regler for gæsteriets påligning i Næsbyhoved len i den forstand, at dette har været sat i relation til landgilden, må for flertallet af bøndernes vedkommende besvares benægtende; dog synes man i færd med at gå over til at ligne gæsteriet efter den enkeltes skyld eller landgilde.

3. Oldengælden

Foruden landgilde og gæsteri måtte i det mindste en del af næsbyhovedbønderne præstere oldengæld, der som bekendt var den afgift, man måtte betale for at holde svin på anden mands skov, i dette tilfælde altså lenets skove.

Oldengælden ydedes ordentligvis kun, når der var tilstrækkeligt med olden i skoven.⁷⁹⁾ Derfor kan vi tillade os at slutte, at årene 1505 og 1510 har været dårlige oldenår, da der ikke findes oldengældslister for disse to år.

De tre eksisterende lister rummer også personer, der ikke kan findes i jordebøgerne. Opstillingen af byer og personer har intet med jordebøgernes opstilling at gøre. I 1502 og 1503 er alle herreder samlet i én liste, 1509 er der foretaget udspecificering af de enkelte herreder; dog mangler Aasum herred. Antallet af oldengældsydere er betydeligt lavere end antallet af personer i jordebøgerne, nemlig 59 i 1502, 135 i 1503 og 168 i 1509. For 1509 er tallene i de enkelte herreder: 62 i Lunde, 52 i Skam, 44 i Odense og 10 i Bjerge h. Det er *absolut* ikke regelen, at en person yder oldengæld alle tre år. I virkeligheden har kun $\frac{1}{6}$ af det samlede antal jordebogspersoner, der fore-

kommer i oldengældslisterne de tre år, ydet oldengæld *alle* tre år; ja, halvdelen af det samlede antal har kun præsteret oldengæld det ene af de tre år.

Oldengæld betyder vistnok oprindelig en afgift i penge (gæld = afgift), men det er ganske klart, at omkring 1500 betegner udtrykket også en afgift i naturalier. Det er først og fremmest *svin*, der blev ydet til oldengæld; og når man i datidens jordebøger træffer betegnelsen *oldensvin*, betegner det altid et svin, ydet for en oldenrettighed.⁸⁰⁾ Af andre naturalier præsteredes der (dog kun i 1502 og 1503) *byg* og *havre*, men antallet af bønder, der har præsteret disse kornsorter, er relativt ringe. Endelig ydedes der *penge*. Korn og penge som oldengæld kan ganske vist forekomme sammen med oldensvin, men langt det almindeligste var dog, at de ydedes alene, *uden* svin.

Den *typiske* ydelse af oldensvin var 1 styk, der præsteredes af godt $\frac{3}{4}$ af alle de personer, der gav oldensvin. Men ellers ydedes der 2, 3 og 4 stykker; sidstnævnte ydelse er dog kun præsteret af to personer i de tre år. En del bønder i Lunde og Skam hh. præsterer i 1509 halve svin eller halvanden, d. v. s. at to bønder tilsammen har ydet 1 eller 3 svin. Bygydelserne varierede fra 4 skæpper til 1 ørte (= 12 skæpper), havreydelserne fra 6 til 12 skæpper. Penge ydedes i beløb på 2 til 10 skilling.

Den samlede indtægt af svin for hele lenet har i 1502 været 67, 1503: 124 og 1509: 199. Et stort antal svin, ydet til oldengæld, er jo et vidnesbyrd om, at der det pågældende år har været drevet flere svin på skoven end i år med et ringere antal oldensvin. Men det er også et vidnesbyrd om, at skoven dette år har båret særlig godt. I det hele har oldengælden vistnok været en ganske betydelig indtægtskilde for indehaveren af oldenrettighederne; f. eks. kan det nævnes, at indtægten af oldensvin i Nykøbing len på Falster i 1509 var $1325\frac{1}{2}$ svin.⁸¹⁾

Efter hvilke *regler* er oldengælden blevet pålignet i Næsbyhoved len? Differentieringen af oldenydelserne, der er svagest for svinene og

stærkest for pengene, er i sig selv et vidnesbyrd om, at der *må* have eksisteret regler. Selv om disse ikke synes at være meddelt nogetsteds, tør vi givetvis gå ud fra, at de har bestået i fastslåelsen af et *bestemt forhold* mellem den enkelte bondes antal svin på olden og den ydelse, han var pligtig at erlægge for oldenrettigheden.

Selv om der andetsteds findes vidnesbyrd om, at oldengælden har været en fast størrelse uanset antallet af svin, bonden drev på skoven⁸²), får man indtrykket af, at man i disse tilfælde står over for undtagelser eller lokalt bestemte forhold. Den *almindelige* regel har tydelig nok været, at bonden har præsteret en vis *kvotapart* af de svin, han drog på skoven. Gennemgangen af et ret omfattende materiale for hele landet i tiden omkring 1500 (ca. 1450–1550) har givet til resultat, at forholdet mellem svin på olden og oldenydelse (oldengælden) har været stærkt varierende fra egn til egn, hvilket A. Berntsen også har bemærket 100–150 år senere. I virkeligheden er der blevet ydet 1 svin af fra 5 til 15 svin, man havde på olden. Det første forhold, 5:1, finder vi i Sønderborg len i 1540'erne⁸³), det sidste, 15:1, i Ålholm len i 1528⁸⁴). Svend Aakjær regner med forholdet 6:1 i Jylland i det 16. århundrede⁸⁵). Om oldengælden på øerne (Fyn, Sjælland og Smålandene) i 17. århundrede ved A. Berntsen⁸⁶), at man „gemenligen“ gav hvert 10. svin. I det hele taget synes man ikke at have været så gridske her og i Skåne, som man var i Jylland. I de tilfælde, hvor en bondes antal svin på skoven var under det minimum, hvoraf der krævedes ét svin til oldengæld, har man formodentlig klaret sig med at lade bonden yde et mindre beløb i penge for hvert *svin*, han slog på skoven.⁸⁷)

Som omtalt er der ikke overleveret os noget om forholdet mellem antal svin på olden og oldenydelsen i Næsbyhoved len. Selv om A. Berntsens oplysning fra o. 1650 *kan* have gyldighed for tiden omkring 1500, finder jeg det dog alt for risikabelt at bruge den i betragtning af den udvikling i retning af fastere regler for oldenydelsen, der har fundet sted i perioden 1500–1650. Men så meget kan dog siges: udgår vi fra den faktiske i oldengældslisterne opførte

ydelse, må vi fornuftigvis slutte, at f. eks. 2 svin i oldengæld har forudsat *dobbelt* så mange svin på olden som det minimum, hvoraf der præsteredes ét styk til oldengæld (i A. Berntsens tilfælde altså 1 af 10, 2 af 20 o. s. fr.). Denne konklusion er vel ikke videre original, men det ejendommelige er nu, at man – med meget få undtagelser – tilsyneladende *ikke har graduert* mellem de forskellige minima, hvoraf der præsteredes 1, 2, 3 o. s. v. svin til oldengæld. Thi man har svært ved at tro, at det overvejende antal af bønder, der har ydet nøjagtigt ét svin til oldengæld, har haft nøjagtigt det minimale antal på skoven. Det vil formodentlig sige, at ydelsen ét svin også har dækket intervallet mellem 1. og 2. minimum, 2 svin intervallet mellem 2. og 3. minimum o. s. fr., altså udelukkende en graduering fra minimum til minimum. I ialt 7 tilfælde i årene 1502 og 1503 er dette princip brudt, idet der jævnsides ét svin er præsteret nogle få skæpper havre eller nogle få skilling penge. Herved er fremkommet en faktisk graduering mellem 1. og 2. minimum. Man *kan* så formode, at vi her står over for begyndende bestræbelser på at skabe et mere retfærdigt grundlag for påligningen af oldenydelsen. Under alle omstændigheder står vi her, som ved gæsteriet, over for en embryonal foreteelse: gamle regler er – i det mindste stedvis – ved at blive afløst af nye.

Disse har formodentlig allerede været indført i Næsbyhoved len i de tilfælde, hvor en bonde havde *færre* svin på skoven end det minimum, hvoraf der betingedes ét svin til oldengæld. I 1509 finder vi, i det mindste i Lunde og Skam hh., $\frac{1}{2}$ svin ydet til oldengæld. Meget tyder på, at i det ringeste pengeydelserne (muligvis også største parten af kornydelse) i 1502 og 1503 har været anvendt i sådanne tilfælde, i det mindste de steder, hvor de står alene, hvilket jo er langt det almindeligste. Der findes ingen pengebeløb over 10 skill. I 1502 er ifølge jordebogen svin konverteret med 12 skill. (1510 er konverteringsprisen steget til 20 skill.). Det vil således ikke være urimeligt at antage, at pengebeløbene hidrører fra de nævnte tilfælde, hvor bønderne havde svin under minimum. Den omstændig-

hed, at der forekommer ikke mindre end 7 forskellige pengebeløb (2, 5, 6, 7, 8, 9 og 10 skill.), tyder stærkt på *faste* regler i de tilfælde, hvor en mand ikke kunne komme til at aflevere et helt svin. At man så ikke i de andre tilfælde (1, 2, 3 og 4 svin) har fundet på at graduere ved at *kombinere* svineydelsen med en pengeydelse, det kan man kun undre sig over.

4. Faldsmålet

Efter landgilde-, gæsteri- og oldengældslisten følger i hvert af lensregnskaberne en liste af en noget blandet natur, men som dog – i lighed med de nævnte lister – indeholder afgifter af bønder til Næsbyhoved slot. Denne liste, eller dette regnskab, benævnes i det mindste i 1502, 1503 og 1505 faldsmål.

En nærmere undersøgelse af disse lister viser, at de foruden egentlige retsbøder (sagefald) indeholder *andre* afgifter, hvoraf først og fremmest må nævnes sådanne, som bønderne måtte erlægge ved tiltrædelsen af eller fraflytningen fra deres gårde. Benævnelsen „faldsmål“, der som sagt kun forekommer i de tre første regnskaber (som overskrift), *synes* at dække over noget mere omfattende end retsbøder. Måske har man i datiden taget det i betydningen *uvisse* indtægter i almindelighed.⁸⁸) I de to sidste regnskaber findes overhovedet ingen *samlet* overskrift for dette stykke, men derimod nok overskrifter for de *enkelte* stykker, der indgik i faldsmålslisten. Denne udspecificering, der er mest gennemført i 1509-regnskabet, omfatter foruden det egentlige *sagefald* (kun de sidste to regnskaber har denne benævnelse) også *restancer* (atterstader) af samme, *gårdfæstning*, *førlov*, *husbondhold*, indtægter af *rør*, *fødenød*, *fægang* (græsgang), *skode-* eller *skodskegods* samt enkelte oldengældsposter, hver kategori forsynet med en overskrift⁸⁹), hvilket dog ikke udelukker, at der i stykker, der som overskrift har „sagefald“, forekommer poster, der ikke har noget med egentlig *sagefald* at gøre, f. eks. *gårdfæstning* og *førlov*. I en hel del tilfælde i de første tre regnskaber er det

umuligt at se, hvilket retskrav der ligger til grund for en præsteret afgift, idet der blot meddeles navn og ydelse.⁹⁰⁾

Faldsmålsagerne vil formentlig kunne inddeles i tre hovedgrupper: 1) egentlig sagesfald, 2) afgifter ved tiltrædelse af og fraflytning fra gårdene og 3) andre afgifter.

Sagesfaldet tilhørte principielt lensindehaveren, i vort tilfælde altså dronning Christine. Det *kan* have været delt mellem denne og lensmanden på Næsbyhoved slot med halvdelen til hver. Det var (eller blev) det i det mindste, da Bent Bille blev lensmand i 1484.⁹¹⁾ Om denne deling stadigvæk var gældende i perioden 1502–1510, er ikke klart. Af Peder Stygges regnskabsaflæggelse fra 1509, 3/9, synes det nærmest at fremgå, at dronningen fik hele sagesfaldet.

Bønderne ydede deres sagesfald dels i naturalier, dels i penge. Det almindeligste var ydelse i naturalier, især *okser* og *køer*, der præsteredes over alt i landet både i denne, tidligere og senere tid. De karakteriserende satser var 1 okse eller 1 par okser, men også 3, 4 eller 5 okser findes ydet. Ydelsen af *korn* (byg og havre, især det sidste) var også ret almindelig. Den gængse sats var 1 ørte, den laveste 10 skæpper. Sædvanligvis ydedes kornet alene, men kunne også præsteres sammen med en okse. Endvidere præsteredes *honning*, men kun i enkelte tilfælde, og da i fjerdingen eller halve tønder. Bemærkelsesværdigt er det måske at finde *læder* og forskellige udenlandske *stoffer* nævnt som bøder, præsteret af bønder. Det drejer sig om stoffer som hardervik (fra Harderwijk i Holland), hagenst (fra Haag?), deventersk (fra Deventer i Holland) og leidisk (fra Leyden i Holland). Disse stoffer var altid angivet i „stykker“ (et eller to stykker leidisk o. s. v.). Værdien af sådanne stoffer har vistnok været ganske betydelig, at dømme efter lensmandens udgiftsregnskaber. Hvad *pengeydelse* angår, er disse i en del tilfælde konverteringer af naturalier, især okser. Interessant er det at se, at sagesfaldsokser og -køer er blevet sat til en *højere* afløsningspris end landgildeokser og -køer. Mens disse, som oven for nævnt, almindeligvis afløstes med 2–3 mark pr.

styk i perioden 1502–1510, var den almindelige konverteringssats for disse kreaturer, ydet til sagefald, 4–5 mark.

Sagefaldslisterne er ligesom senere hen tingbøgerne værdifulde *kul-turhistoriske* kilder. Gennem dem får vi et godt indblik i datidens retsopfattelse, især hvordan man har set på de enkelte forseelser og forbrydelser. F. eks. må en høj bøde betragtes som en i den almindelige opfattelse streng fordømmelse af den forbrydelse eller forseelse, hvormed bøden er sonet. Sagefaldslisterne giver os et varieret billede af forbrydelseernes og forseelseernes art. Et sådant vil blive forsøgt tegnet i det følgende.

De to almindeligste forbrydelser, hvorfor der idømtes retsbøder, synes at have været *tyveri* og *slagsmål*. Den gennemgående bødesats for tyveri har vistnok været to okser eller deres værdi i andre naturalier eller penge, men der findes eksempler på meget højere bøder. Nogle eksempler vil illustrere forholdet mellem berigelsesforbrydelsen og bøden. Michel Kløff i Otterup (Lunde h.) må 1502 betale 1 par okser „for en dreng han stjal en kniv“. Jørgen Friis må samme år betale 1 par okser „for en karl han stjal et par sko fra Hans Olß“. Morten Nielsen i Norup (1502) 4 okser, „for hans søster stjal i Aasum herred“. 1510 må Michill Tagesß i Ejby betale 1 fed ko og 1 pund havre for tyveri af to stolper. Når Per Jenß (Lunde h., by ukendt) 1502 må af med 44 mark (!) „for Hans Jesperß han stjal en hætte“, må det være en skriverfejl. Slagsmålssagerne takseredes lavere, gennemgående til én okse. I 1502 må således Nis Andersen i Tommerup (Odense h.) yde 1 okse, „han sloges“, og året efter Jep Andersen i Lumby (Lunde h.) $\frac{1}{2}$ tønne honning, der i værd svarede til 1 okse, „for hans svend sloges“. Hans Andersen i Dømmestrup (Aasum h.) må 1509 betale 1 ørte havre inden fastelavn, „for to drenge de sloges“, og Nis Matzß i Fraugdegård (Aasum h.) 1510 1 tønne havre til Vollermis, „for to drenge de droges hår“. *Drabssager* kommer næst efter i hyppighed. Der er ialt fundet 7 tilfælde i de fem falds-målslistes, hvilket vistnok må betegnes som et stort tal, når man ta-

ger lenets område og det relativt korte tidsspand i betragtning. Noget fast eller gennemgående bødestørrelse for begået drab synes ikke at kunne påvises. I ét tilfælde har bøden været 25 mark (for 5 okser), i et andet synes den at have været 20 mark (altså 4 okser), men en mand i Nørreby (Skam h.) kan i 1510 nøjes med at betale 1 par okser „for den karl, han slog ihjel“. I tilfældet med de 25 mark drejer det sig måske om drab på en selvejerbonde; han kaldes i det mindste „min Frues bonde“. Er det tilfældet, synes en karl altså ikke at have været takseret halvt så højt som en jordeggen bonde. I et par tilfælde af drab har bødens størrelse ikke kunnet fastslås, idet der foruden et par okser betales et stykke leidisk.⁹²) Lige så hyppige som drabssagerne var sagerne om *vold*. Bøderne herfor var meget varierende; medens én person (i Lunde h., 1502) må af med 3 okser og 1 stykke sort hardervik, er der andre, der kan klare sig med 1 okse, 8 mark (vel = 2 okser), ja endog 2 mark. I 1509 må Matz Vind i Bladstrup (Lunde h.) betale 8 mark „for den karl, der „hug“ Magens Andersens hustru i Hjadstrup“. Samme år måtte Knut Olsb i Nislev (Lunde h.) betale 2 mark, „for han slog Hanss Bøcker“. For *hærværksager* findes bøder på 2 og 3 okser og 8 mark (2 okser). Således må borgmesteren i Bogense i 1509 betale 8 mark, „for et hærværk blev gjort i Nørreby“ (Skam h.). I 1503 må Hans Ericßen (Lunde h., uden angivelse af by) betale et par okser, „for et hærværk han dulgte, som gjort var i hans gård“. Det kan ikke nægtes, at det kunne være interessant at vide, hvilken interesse Hans Eriksen kunne have i at dølge et hærværk, der var gjort i hans egen gård.

I *horsager* var bøden 2 eller 3 okser, men antallet af disse sager er ikke ret stort. Lage Iensb i Nørreby (Skam h.) må således i 1503 betale 3 okser, „for han lå hos en pige“. I 1510 må gamle Anderss Greffue i Brylle (Odense h.) af med 3 okser til Mikkelsdag, „for hans søn lå hos en pige“; samtidig må han betale en gylden til lensmanden, Peder Stygge. Også sønnen må bøde, men kun én okse „for samme sag“. *Ulovlig skovhugst* har sikkert været anset for en ret alvorlig forbrydelse. I hele faldsmålskorpus'et findes dog kun to sager af denne art;

i den ene var bøden 5, i den anden 22 mark.⁹³) En afgift, der vel ikke i egentlig forstand kan betegnes som en retsbøde, var den kendelse, man måtte betale for at blive *fritaget for sandemandstog*. Således må Laurids Agesen i Vellinge (Skam h.) i 1505 yde 1 okse, „for han blev kvit for sandemand“, og Hans Andersen og Matis Hanß i Tommerup (Odense h.) 1510 1 okse „for et sandemandstog“. En bøde er der imidlertid tale om, når to personer i Skam h. i 1510 må betale 1 ørte havre, fordi de *forsømte deres pligt som tingstævningsmænd*.⁹⁴) *Forsømmelse af at holde strandvagt* takseredes i to tilfælde i 1509 til et par okser. Det må en mand i Allese (Lunde h.), der hedder Semen, betale, „for han forsømte min Herres strandvagt“. En anden mand, Jep Laurið sammesteds, må bøde et par okser „for samme sag“. Vi må her erindre, at kong Hans („min Herre“) befandt sig i krig med sømagten Lybæk. Når en række personer (ialt 12) i Skam herred i 1509 må betale $\frac{1}{2}$ eller 1 ørte havre (en enkelt 15 skæpper og en anden hele 5 ørter) *for kongens ægt*, er det ikke ganske klart, om dette er en konvertering af en ægtsforpligtelse, eller om det drejer sig om en forsømmelse af at udføre kongelige ægter. Ganske vist står der oven over afsnittet „sagefald“; men dette udelukkede som omtalt ikke, at der herunder kunne findes andre poster end de egentlige retsbøder. Den omstændighed, at der mellem de nævnte personer forekommer mænd uden ydelser, om hvem det blot bemærkes, at de er „lovsøgt“, kunne måske antyde, at det drejer sig om en ægtsforsømmelse.

En del sager vedrørte fæstebondens forhold til sin gård uden at være egentlige gårdfæstningssager. Nogle enkelte personer må betale en bøde (1 okse eller et par okser), fordi de „forsad“ deres gård. Listerne bruger udtrykkene: „for en gård, han forsad“, „for han forsad sin gård“ eller „for sin gård, han har forsiddet“. Det drejer sig om ialt 5 tilfælde i hele perioden. Heraf kan to personer ikke identificeres med en acceptabel grad af sikkerhed; for de resterende tre drejer det sig øjensynlig om *forbrudt fæste*, idet den bonde, der forsad eller har forsiddet sin gård, virkelig er forsvundet af eller overstreget i

jordebøgerne. Fæsteren har altså både måttet betale bøde og er blevet smidt ud af gården. Dog kan man ikke udelukke den mulighed, at udtrykkene om „forsiddelse“ mere specielt dækker over ikke-rettidig opsigelse af fæstegårde. Dette er under alle omstændigheder tilfældet med en mand i Lumby (Lunde h.) i 1509, som må bøde en ko „for han sagde ikke sin gård lovlig op“. Desværre kan han ikke findes i landgildelisterne, således at han må være kommet ind efter 1505 og fratrædt gården før 1509. Han må for øvrigt også betale førlov. Utvivlsomt er han blevet udvist af gården.⁹⁵⁾

Af andre forseelser og forbrydelser kan nævnes: *falsk vidneforklaring*, som vistnok takseredes til 1 okse; det må i det mindste Tomes Laurisen i Ørreslev (Lunde h.) betale i 1505 „for et falsk vidne, han vidnede på Lunde herredsting“. *Kreaturskade og tyveri af anden mands korn*, når det stod på strået, har formodentlig været anset for mindre forseelser. Således kan en mand i Kirkendrup i 1509 klare sig med at yde 1 ørte havre (= 1 mark) til Mikkelsdag, „for hans søn gjorde skade i min Frues Nådes korn“, medens en anden mand i Skam h. (by ukendt) samme år slipper med kun 7 skæpper havre (= højst 6 skill.) i bøde, fordi han „skar på Matz Michilß jord“. En mindre forseelse har også anlægget af *ulovlige veje* været anset for. Christiern Kiil i Munkebo (Bjerger h.) må 1510 betale 1 ørte havre „for den vej, han grov“; det samme må to andre bønder i samme by bøde.

I en del (ialt 7) tilfælde bemærker regnskaberne blot, at en ydelse er præsteret som „faldsmål“ (faltzmol, faltzmoll) uden angivelse af forseelsens eller forbrydelsens art.

Af sagefaldslisterne fremgår det klart, at bønderne skulle betale *bøderne for deres tjenestefolks brud på loven*. Formodentlig har bonden i det enkelte tilfælde kunnet tilbageholde den betalte bøde i tyendets løn, selv om dette ikke kan ses af det overleverede materiale. Mindre klart er det, om man i hvert enkelt tilfælde *har måttet stille borgen for, at bøden blev betalt*. Sikre vidnesbyrd herom haves kun fra 1509- og 1510-regnskaberne, hvor der adskillige (men altså ikke

alle) steder står, at én eller to personer optræder som fidejussores eller forlovere for andre. Det drejer sig ikke om særlig store bøder.⁹⁶⁾ Den omstændighed, at der kun er omtalt garanter i en del tilfælde, *kunne* antyde, at det ikke har været almindeligt anvendt at stille borgen for bøden. Men i så fald kunne det unægtelig være af interesse at få fastslået, hvad grunden kan have været til, at der kun i de nævnte tilfælde har skullet optræde garanter. Desværre lader dette sig ikke gøre. Blot kan nævnes, at der også er fundet eksempler på, at man ved gårdfæstning har haft garanter.

Bøden har ikke skullet betales lige efter dommen, men er blevet betinget til en bestemt termin, som det klart fremgår af de to sidste regnskaber. Den almindeligst forekommende termin var Mikkelsdag, men også andre terminer (St. Hans dag, St. Knud Konges dag) kan findes. I en del tilfælde måtte bønderne yde en særlig kendelse i penge til lensmanden; med hvilket retskrav, få stå hen.⁹⁷⁾

Som ovenfor omtalt indeholdt faldsmålslisterne også afgifter, som bønderne måtte erlægge ved tiltrædelsen af og fraflytningen fra deres gårde. Disse forekommer spredt mellem sagefald og andre ydelser i de tre første faldsmålslistes. I de to sidste regnskaber er de samlet til særlige stykker, hvilket dog som nævnt ikke udelukker, at kendelser af denne kategori kan findes under benævnelsen sagefald (som overskrift). Man er i datiden tilsyneladende ikke nået til nogen *fast* terminologi m. h. t. disse afgifter, hvorfor man ofte har måttet udtrykke sig noget omstændeligt, når man skulle angive slige ydelser. Dette ses tydeligt af forleningsbrevet til Bent Bille fra 1484, der giver denne ret til halvdelen „af det, som vore og kronens tjenere giver, når de af eller i sættes“. Forklaringen er sandsynligvis, at det drejer sig om afgifter af nyere dato.

De anvendte udtryk er ofte uklare og ufuldstændige. Derfor har det været nødvendigt nærmere at undersøge og klassificere dem samt at prøve dem over for den virkelighed, vi finder i landgilderegnskaberne fæsterlister for at få fastslået, hvilken realitet der ligger bag de enkelte udtryk.

En gennemgang af de udtryk og formuleringer, der må formodes at vedrøre ovennævnte forhold, giver et ret broget billede. Det er først i de to sidste jordebøger, man finder sådanne benævnelser som *gårdfæstning* og *førlov* som *overskrift* over enkelte stykker i faldsmålskorpus'et. Dog forekommer *førlov* spredt enkelte steder i de tre første faldsmålslistes. Men det er ikke nogen fast regel, at alle afgifter af denne kategori er opført under disse stykker de sidste to år; man kan som nævnt finde en hel del *gårdfæstningsposter* i stykker, der som *overskrift* har benævnelsen *sagefald*. De kan kendes gennem de ved de enkelte poster anvendte udtryk („flytte af en gård“, „komme i en gård“ o. lign.), udtryk, der for øvrigt også ofte er anvendt i selve *gårdfæstningsstykkerne*.

Hvad selve udtrykket „*gårdfæstning*“ som *overskrift* angår, er det – i det mindste i 1510 – ganske klart, at det dækker over afgifter af diametralt modsat art. Når der f. eks. står, at en mand i Stige må betale en okse „for at flytte af sin gård“ og lige neden under denne post, at en anden mand må yde et par okser „for samme gård“, så betyder „*gårdfæstning*“ jo både en afgift for at måtte flytte fra og en afgift for at måtte tiltræde en gård. Hvad angår udtrykket „*førlov*“, så er dette kun anvendt som *overskrift* i 1509 og da kun for to poster; det skal nærmere behandles neden for.

Gennemgår man de udtryk, der er anvendt i forbindelse med de enkelte poster i alle 5 regnskaber, vil man finde, at en ret almindelig formulering er, at en person må yde en kendelse – almindeligvis en okse eller et par okser – *for han kom i den gård* eller *for han måtte komme i den gård* (som ovenstående var fraflyttet) eller *for N.N.s gård* eller *for den gård, N. N. ibode*. Således må Lauris Knutzs i Kluset (Lunde h.) 1509 af med 1 okse, „for han kom i den gård“ (nemlig den, han nu sidder på). Lauris Sterck i Have skal samme år betale 2 mark, „for han måtte komme i samme gård“ (som Anders Raa i Stige var fraflyttet). Nielss Ienss i Stige skal 1509 give 2 mark „for Skowmandz bolig *ibid.*“ og Lauris i Grindløse (Skam h.) 1 okse „for den gård, som Matz Huid *ibode*“, mens Knud Olßen i Skamby

må af med 2 okser „for Ies Iepßens gård ibid“. Også det senere anvendte tekniske udtryk *at stede en gård* findes. I 1509 må Niells Boesß i Kørup (Skam h.) yde 30 skæpper havre „for en gård, han stedte i Rorslev“, mens Morten Mwdehøy i Norup (Lunde h.) året efter må betale 6 mark „for en gård, hans svoger stedte“. De her nævnte termini dækker – alene ved deres indhold – tydeligvis *faktisk tiltrædelse* af gårde. En yderligere bekræftelse herpå vil man i flertallet af tilfældene kunne få ved at se i landgildelisterne.

Andre muligheder volder imidlertid større vanskeligheder m. h. t. deres tolkning. Når faldsmålsisterne i forbindelse med en kendelse af 1 eller 2 okser eller penge (3 mark) bemærker, at den er ydet *for han blev ved sin gård* eller *for han beholdt sin gård*,⁹⁸⁾ er det ikke ganske klart, hvad der menes hermed. Snarest må det vel formodes at dække over en *fornyelse* af fæstemålet, idet de bønder, hos hvem udtrykket forekommer, faktisk sidder på deres gårde efter de år, hvor de har måttet betale for at blive ved eller beholde dem. Usikkert er det også, hvordan udtrykkene *for sin gård, som han ibor* og *for den gård, han sidder udi* skal forstås; de forekommer hos to personer i forbindelse med en ydelse af 1 eller 2 okser.⁹⁹⁾ I det ene tilfælde sidder manden i hele perioden 1502–1510, således at det med nogen sikkerhed kan tolkes som forlængelse af fæstemål. I det andet tilfælde er identifikation med jordebogen ikke mulig med nogen grad af sikkerhed. Dog *kan* udtrykket dække over faktisk gårdfæstning (tiltrædelse af fæstegården), især i betragtning af at denne afgift almindeligvis ikke er blevet betalt ved den faktiske indflytning i gården, men betingedes til en bestemt termin.

En del udtryk kan klart tolkes som kendelser, der er præsteret ved *fraflytning fra gårdene*. I alle fem lister omtales ydelser af personer *for han måtte fare af sin gård* („for N. N. måtte fare af gården“), *for han flytte af sin gård* eller *for han måtte komme af sin gård* („for han kom af den gård“).¹⁰⁰⁾ Det samme saglige indhold kan vel ligge bag udtrykkene: *for en gård, han købte sig af* eller *for han blev en gård kvit*. Førstnævnte udtryk forekommer hos en person i for-

bindelse med en ydelse af 5 mark, sidstnævnte hos en mand i Spedsbjerg (Odense h.), der yder 1 par okser for at blive gården kvit.

Ud fra *alle* de nævnte udtryk kan skelnes mellem i det mindste *tre* forskellige kendelser. For det *første* en ydelse, der præsteredes ved tiltrædelse af gården, for det *andet* en tilsvarende, der betaltes ved fraflytningen og for det *tredie* en kendelse, ydet ved forlængelse eller fornyelse af fæstemålet. Jorddrotten har altså modtaget en afgift af både den fraflyttede og tiltrådte fæster. I et ikke ringe antal tilfælde er vi imidlertid ikke i stand til ud fra selve udtrykkene at afgøre, om en ydelse er præsteret ved tilflytningen til eller fraflytningen fra en gård. Det drejer sig om alle de poster, hvori der omtales, at en person betaler en kendelse *for sin (hans) gård* eller blot *for en gård*. I ca. halvdelen af tilfældene har det været muligt at fælde en afgørelse ved at se på fæsterskifterne i landgildelisterne. Det viser sig da, at disse udtryk dækker over faktisk indfæstning eller stedsmål. Derfor kan man vel tillade sig at slutte, at de også gør det i de resterende tilfælde.

En særlig omtale kan den under benævnelsen „førlov“ (førlog, førloff, fførlof) markerede afgift fortjene. Betydningen af ordet er alt andet end klar i tiden omkring 1500. Nogen hjælp kan måske hentes fra A. Berntsen, selv om han skriver i midten af det 17. århundrede. Han nævner tre arter af førlov, der ydedes, når a) arvinger ville føre noget bort af en død mands gods, b) en mand flyttede fra sin gård efter på lovlig vis at have opsagt den og c) man såede på fremmed mands grund og senere ville bortføre afgrøden.¹⁰¹) I første og tredie tilfælde er der tale om at føre noget bort, og jeg mener da, at førlov betyder tilladelse (lov) til at føre noget bort, som herligheds-haveren havde herskabsret over.

I Næsbyhoved len 1502–1510 er der kun i 6 tilfælde fundet afgifter med benævnelsen førlov: ét tilfælde i 1502, ét i 1505, tre i 1509 og ét i 1510. I 1509-regnskabet findes et afsnit: mærket: „Førlov i samme (Lunde) herred anno ix“ med to poster. I ét tilfælde ydedes 1

okse i førlov, i de andre fem tilfælde betaltes penge, fra 14 til 18 skilling.

Ser man bort fra oxsen, der har repræsenteret en værdi af 32–64 skill. (2–4 mark), er det ganske klart, at førlovsafgiften er betydelig *mindre* end den kendelse, en bonde måtte yde „for at flytte (fare) af sin gård“ eller „for at blive en gård kvit“ (1–2 okser); vi kan i det følgende kalde denne kendelse for *flytteafgiften*. I det mindste i 1509 har som sagt førloven fået sit særlige afsnit i hele faldsmålskorpus'et, medens flytteafgiften optræder dels i gårdfæstningsafsnittene dels iblandt sagefaldsposterne. Endvidere findes der i det mindste ét eksempel på, at førloven er ydet *jævnside*s flytteafgiften¹⁰²⁾ og et andet eksempel på, at en mand har ydet førlov *udover* den ko, han måtte præstere, fordi han ikke sagde sin gård lovlig op. Førloven er ganske givet *noget andet* end flytteafgiften, der jo nøje svarer til A. Berntsens førlov i anden betydning, men som altså omkring 1500 endnu ikke har fået nogen fast benævnelse.

Mere rigtigt vil det sikkert være at antage, at førloven omkring 1500 kun har været opfattet i Berntsens første betydning af ordet, altså en afgift, der skulle betales, når arvinger ville føre noget bort af en død mands gods. Denne tolkning svarer nøje til ordets etymologi og kan desuden støttes ved oplysninger fra et andet samtidigt lensregnskab, nemlig fra Falster 1509/10.¹⁰³⁾ Dette regnskab har også et førlovsafsnit, hvorunder der findes en post om en smed i Stege, der må betale 2 skill. grot (= 18 skill.) *for en arv* på Fejø. Det samme – omsat til skill. danske – betaler for øvrigt to af de fem personer, der præsterer førlovspenge i Næsbyhoved len. Neden under den nævnte post i det falsterske regnskab er en anden post med ordlyden: 4 skill. grot. (= 36 skill.) *skiftepenge* af Fejø“. Også en bonde i Våelse må betale 2 skill. grot i skiftepenge. Samme regnskab har for øvrigt også et særligt afsnit om gårdfæstning; ligesom i Næsbyhoved len var sidstnævnte afgift gennemgående meget større end førloven.¹⁰⁴⁾

Gårdfæstningen og flytteafgiften ydedes almindeligvis i *okser* eller

køer, regelmæssig 1 okse eller 1 ko, i en del tilfælde et par okser og i et enkelt tilfælde 2 par okser. Af andre naturalier præsteredes *havre* (1 pund og 1 mark) og honning (1 fjerding, 1 tønde og 1 okse), men dog kun i enkelte tilfælde. *Penge* ydedes også, fra 1 til 8 mark, enten alene eller sammen med et naturalie. Der er tilsyneladende ingen forskel mellem størrelsen af gårdfæstningen og flytteafgiften; i begge tilfælde er de karakteriserende ydelser 1 okse (1 ko) eller et par okser.

Gårdfæstningskendelsen har formodentlig omkring 1500 været en forholdsvis *ny* afgift, og det er ret usandsynligt, at den har været ydet ved *alle* fæsterskifter. Med sikkerhed kan dette dog ikke fastslås, da vi mangler faldsmålsister fra 1504, 1506, 1507 og 1508. At en ny fæster ikke optræder i samme jordebogs faldsmålsliste med en gårdfæstningskendelse, er ikke noget *afgørende* indicium for, at han ikke har præsteret en sådan. Den *kan* være optaget i faldsmålslisten i det foregående eller det efterfølgende lensregnskab. At dette kan være tilfældet, kan ses af de to sidste jordebøger, hvor et i 1509 markeret fæsterskifte i et par tilfælde først er optaget i faldsmålslisten (gårdfæstningsafsnittet) i 1510-regnskabet. Omvendt kan man finde eksempler på, at en mand, der 1509 er markeret med en gårdfæstningsydelse først optræder i næste års fæsterliste eller endog ikke engang er opført i denne som ny fæster.¹⁰⁵) Som en slags forklaring på disse faktiske uregelmæssigheder kan man tænke sig, at skiftet i førstnævnte tilfælde først har fundet sted så sent i regnskabsåret (utvivlsomt 1.5 1509 – 1.5 1510), at gårdfæstningskendelsen først er kommet med i det følgende lensregnskab, medens det i det andet tilfælde er sket så tidligt i regnskabsåret 1509–1510, at gårdfæstningsydelsen måske har været akkorderet og bogført allerede før 1.5 1509 og derfor må optræde i den tabte 1508-jordebog. Men mere end en hypotese kan dette selvfølgelig ikke blive. En kendsgerning er imidlertid, at der optræder ialt 187 fæsterskifter i de fem jordebøger, og at der kun kan findes sammenlagt 58 poster med gårdfæstning og flytteafgift, hvoraf jo nogle vedrørte samme gård. Til over 130 skifter forekommer

der altså ikke oplysninger om præstation af gårdfæstning eller flytteafgift. Dette tal er så stort, at man på forhånd må anse det for usandsynligt, at alle disse navne skulle kunne findes i de manglende fire jordebøger især i betragtning af, at de bevarede fem kun har 58 navne. Det er derfor sandsynligt, at der ikke har været præsteret gårdfæstning i alle tilfælde.

Noget tyder på, at gårdfæstningen har kunnet betales *ratevis*. Således betaler Anders Top i Trøstrup (Odense h.) 1 okse i 1502 og 1 okse i 1503 i gårdfæstning. Knud Biørnß i Fangel (Odense h.) yder 1509 3 mark til gårdfæstning, men han har siddet i hele perioden 1502–1509; formentlig er det et afdrag på (evt. restsummen af) den gårdfæstning, han tilpligtedes at betale, da han overtog gården. Det har sikkert også været almindeligt, at *enken* efter en afdød fæster *skulle yde gårdfæstning*. Det skulle i det mindste Karine Morttens i Nørreby (Skam h.), enke efter Morthen Farß, i 1510, Jep Jenßens kone i Næsby (Odense h.) i 1505 og Kaye Mogenßs i Hjadstrup (Lunde h.) i 1510.

Af de sidste to jordebøger kan vi se, at både gårdfæstningen og flytteafgiften almindeligvis skulle være betalt til Mikkelsdagstermin. Andre terminer kan dog også findes anvendt (Mortensdag, Knud Konges dag og Midsommer). Formodentlig har en bonde kunnet tiltræde en gård og vente med at betale gårdfæstningen til den fastsatte termin.

Som omtalt optræder der i faldsmålslisterne en del afgifter, der hverken kan betegnes som egentlige retsbøder eller gårdfæstningsydelser. Det drejer sig i nogle tilfælde om præstationer, der mere har karakteren af landgildeydelse, f. eks. *græsningsafgifter*,¹⁰⁶) indtægter af *rørskær*, der ellers optræder andetsteds i jordebøgerne som et særligt afsnit, samt *fødenød* (kun ét tilfælde i 1509). Dette var en konvertering til penge af en bondes pligt til at fede et eller flere af jorddrottens kreaturer for denne. Det er for øvrigt bemærkelsesværdigt, at man i de fem jordebøger kun finder et eneste eksempel på denne afgift i betragtning af, at lensbrevet til Bent Bille af 1484 taler om,

at denne skal føde kongens foler og øg „med kongens tjeneres hjælp“.¹⁰⁷) Men måske var denne forpligtelse allerede i 1502 afløst med en naturalie- eller pengeafgift uden nærmere angivelse af, hvad der er konverteret.

Foruden disse tre landgildelignende afgifter findes ikke få steder i faldsmålsisterne en afgift med benævnelsen *skodegods* eller *skosk gods*. Denne benævnelse anvendtes især om husdyr, idet man taler om skode eller skoske øg, foler, svin, køer og grise;¹⁰⁸) men den findes også anvendt om både. Således må Oluff Skreder i Hasmark i 1509 betale 3½ mark for en skosk båd, ligesom der samme år optræder en post på 3 mark 4 skill. „for en båd af en mand udi Agernæs birk“. Ordet „skode“ er utvivlsomt det samme som *skue* eller se, og skodegods kan da muligvis, iflg. Will. Christensen,¹⁰⁹) betegne dyr eller livløse ting, der ses (skodes) eller findes på anden mands grund, og som denne derfor har lov til at bemægtige sig og tilbageholde, indtil der ydes et passende vederlag herfor. I det mindste må Nis Clauß i Hundstrup (Skam h.) 1510 betale 1 ørte havre, „for han fik et skosk øg igen“. Det kan endvidere nævnes, at der flere steder i de egentlige lensregnskaber er opført udgifter til bønder, der har fodret skodedyr.

En kun i 1503 forekommende ydelse med navnet husbondhold¹¹⁰) har det ikke været muligt at vinde klarhed over. Yderen findes ikke i landgildelisten og er formodentlig ikke næsbyhovedfæster. En gennemgang af de steder, hvor udtrykket husbondhold forekommer omkring 1500, viser det nært forbundet med udtrykket „forsvar“, hvorved man vistnok har forstået, at en verdslig myndighed (oftest en adelsmand) eller en højere gejstlig påtog sig at være værge for eller forsvarer af *kirkeligt* gods, bl. a. i de tilfælde, hvor fremmede gjorde krav på det. Husbondholdet må da formodes at være en kendelse for at præstere dette forsvar. Senere blev husbondhold som bekendt en kendelse, som en selvejer måtte betale ved tiltrædelsen af sin gård.

NOTER OG HENVISNINGER

¹⁾ *Hvornår* dronningen modtog det, kan vi faktisk ikke sige noget om, da der ikke er bevaret noget morgengavebrev til hende som dansk dronning. Det er meget tvivlsomt, om hun har haft det i hele perioden fra kongens regeringstiltrædelse i 1481 til sin død i 1521. I det mindste i 1484 bortforleenede kongen lenet til Bent Bille (Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, 2. række, III, nr. 5488; i det følgende forkortet til: Rep. 2. r.). Endnu i 1497 betegnedes Niels Andersen Passow som kongens embedsmand på Næsbyhoved (Rep. 2. r. V, nr. 8409; jfr. Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. årh., s. 19). – ²⁾ Udgivne af Will. Christensen, 1904. – ³⁾ Danske Magazin 4. r. V, 85, hvor Erik Bille 1504 fik brev på Næsbyhoved slot. Før ham sad Otte Porsfeld, der dræbtes samme år, og efter ham Peder Stygge af slægten Galen. – ⁴⁾ Danske Mag. 4. r. V, 82, 84, 88, 92 og 94. Rep. 2. r. VI, nr. 11338 og 11339. – ⁵⁾ Dette er den *almindelige* rækkefølge af bondeafgifterne i alle fem regnskaber; dog kommer i 1502-regnskabet faldsmålslisten før oldengældlisten, og i 1509-regnskabet står oldengældlisten i spidsen for regnskabet. – ⁶⁾ Således Torup, Skeby, Eskelund, Ølund, Kluset i Lunde h.; Bastrup, Bolmerod, Vesterby, Bredstrup, Kærby i Skam h.; Brændekilde, Korup, Trøstrup, Korsebjerg, Bregnemose, Render, Hjælmerup og Højme i Odense h.; Rønninge, Dræby, Hundslev, Kærby og Kyrvinge i Bjerger h og alle de byer i Aasum herred, hvor der sad næsbyhovedbønder. – ⁷⁾ Kgl. Indtægtsregnskaber fra Kong Hanses Tid, nr. 4a, b og c samt 5, R. A. – ⁸⁾ Bl. a. lensregnskabet for *Tranekær* fra 1510, fra *Aastrup* i Vendsyssel (uden år, men givetvis fra kong Hans' tid) og for *Bygholm* fra 1511 (Lensregnskaber og jordebøger 1498–1513, nr. 8, 12 og 14, R. A.). – ⁹⁾ Det drejer sig om næsbyhovedbønderne Knud Madsen i Davinde (Rep. 2. r. V, nr. 8995), Henrik Degn i Skamby (Rep. 2. r. VI, nr. 11176), Jes Smed og Per Madsen i Uggerslev (Rep. 2. r. VI, nr. 10455). – ¹⁰⁾ Rep. 2. r. IV, nr. 7436. – ¹¹⁾ Det interessante spørgsmål om fæsterskifterne i Næsbyhoved len er i det store og hele forbigået i nærværende afhandling, idet det er behandlet af Aksel E. Christensen i Festskrift til Erik Arup s. 134 ff. (1946). Se dog også gårdfæstningsafsnittet i nærværende afhandling. – ¹²⁾ Ydelse af havre under benævnelsen landgilde er der kun fundet ganske få eksempler på. Det *kan* ganske vist være landgilde, men man har snarere indtrykket af, at det drejer sig om en gæsteriydelse. – ¹³⁾ Hvert kornpund bestod af 2 ørter; af skæpper gik der på Fyn 24 på et pund byg, 20 på et pund rug og 40 på et pund havre. – ¹⁴⁾ 8 bønder i Bårdesø er hver sat for $\frac{1}{3}$ får. Dog er der kun fire bønder, der *har ydet* denne persil, hver bonde ét får; jordebogen bemærker om hver af de faktisk ydende: „yder for sig og sin lægsbroder“. – ¹⁵⁾ Flæskepundet er skippund, kan vi se af Claus Gjordsens register over de danske len, der er udarbejdet i Frederik I's tid (Danske Mag. 2. r. VI, 309). – ¹⁶⁾ I nogle byer i Skam herred (det gælder Bårdesø, Grindløse, Egense og Gundstrup) har – i det mindste i 1510 – *en enkelt* bonde i byen tilsyneladende ydet for alle de personer, der var sat for en smør-ydelse. I Bårdesø er 9 (af ialt 11) personer sat for hver 1 skæppe smør; hos den ene er ikke vedføjet noget dt.; det faktisk leverede blir derfor 8 skæpper = 1 tønne. Hos den sidste person, Oluff Hanssen, står: „hand it 1 td. smør“. I Grindløse, hvor de to næsbyhovedbønder hver er sat for 1 skæppe, står der hos den sidste,

at han yder for den første. I *Gundstrup*, hvor de to næsbyhovedbønder er sat for hver $\frac{1}{2}$ skæppe, står der hos den første, at han yder 1 skæppe „for hannem og Anders Gomeß“. De faktisk ydende bønder har i disse tilfælde enten virket som „opsamlingscentraler“ eller vel snarere ydet af deres egen smørproduktion med regres mod de andre bønder. I de byer, hvor der kun sad to næsbyhovedbønder, må man vistnok tænke sig, at leveringspligten til det fulde kvantum er gået på omgang. Desværre kan dette ikke ses af jordebogen. – ¹⁷) I 1505 og 1510: 22 personer. – ¹⁸) 1505: 21. – ¹⁹) I Skam herred betaler derimod alle inne-yderne på én undtagelse nær ervedspenge. – ²⁰) Danske Folkemaal, 1929, s. 2. – ²¹) *Steenstrup: Studier i Kong Valdemars Jordebog* s. 177; *C. Christensen-Hørholm: Agrarhist. Studier I*, 252 f.; *Erslev: Dronning Margrethe s. 293* og Danmarks Riges Historie II, 631; *Matzen: Offentlig Ret I*, 136 f.; *Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. Årh.* s. 420 og 433 ff.; *Poul Jobs. Jørgensen: Dansk Retshistorie* s. 268; *Hal Koch i Schultz Danmarkshistorie I*, 719. – ²²) Rep. 2. r. III, nr. 5200. – ²³) Rep. 2. r. VI, nr. 10954. – ²⁴) Regesta Diplomatica II, nr. 12532. – ²⁵) Rep. 2. r. VI, nr. 11338. – ²⁶) Jordebøger og Lensregnskaber 1498–1513, nr. 19, R. A. – ²⁷) I Haderslev len i begyndelsen af 1540'erne betingedes sommerskatten til St. Hans dag (24/6) og vinterskatten til St. Andreas dag (30/11). (Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, udg. v. Falkenstjerne og Hude, 1895–99, s. 32). Dog kan også andre terminer findes. Iflg. et åbent brev fra Frederik II af 5/8 1569 om bøndernes forhold på Ravnsborg len på Lolland skulle sommerskatten være betalt til St. Hans og vinterskatten så sent som til Kyndelmisse (2/2). (Forordninger og Recesser 1558–1660 I, udg. v. V. A. Secher, nr. 476, artikel 8). På Gotland oppebæres i 1480'erne både sommer- og vinterskatten i maj måned, vinterskatten dog ca. 14 dage senere end sommerskatten. (Knud Fabricius i *Antiquarisk Tidsskrift för Sverige VII* (1905), nr. 5, s. 12 og 16). – ²⁸) Codex Esrom., udg. v. O. Nielsen (1880–81), bl. a. s. 269, 270 og 274 (annuales pensiones). – ²⁹) Lensregnskaber og Jordebøger fra Christiern II's og Frederik I's tid, nr. 27, R. A. – ³⁰) *Scriptores Rerum Danicarum VII*, 103: „Item omnes rustici in Amaghe dant xxx pecora. 1 xxx agnos. quilibet aucam et iv pullos in anno *pro tributo estuali et hyemali*“. Det er ganske givet landgilde, ydet til to terminer. – ³¹) Rep. 2. r. I, nr. 1930. – ³²) Rep. 2. r. II, nr. 3912. – ³³) Af interesse er især Peder Stygges regnskab over for dronning Christine af 3/9, 1509 (Rep. 2. r. VI, nr. 11338). – ³⁴) Lensregnskaber og Jordebøger fra Christiern II's og Frederik I's tid, nr. 1, R. A. – ³⁵) Lensregnskaber og Jordebøger fra Christiern II's og Frederik I's tid, nr. 25 og 26, R. A. – ³⁶) Danske Mag. 2. r. VI, 306 og 311. – ³⁷) Bl. a. Hald lensregnskab 1541–46; jfr. Hist. Tidsskr. 9. rk. II, 33, og i Haderslev lens jordebog 1542–1543 (Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, udg. v. Falkenstjerne og Hude, s. 28–30, 32, 34–38, 41–43, 57–67 og 70–73). – ³⁸) Iver Akselsøn Thots regnskabsbog fra 1485–87 (i det svenske rigsarkiv), behandlet af Knud Fabricius i *Antiquarisk Tidsskrift för Sverige VII*, nr. 5 (1905). Vinterskatten var her på Gotland dobbelt så stor som sommerskatten, et forhold man også kan finde i Haderslev len (Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, f. eks. s. 34–38). – ³⁹) Codex Esrom., udg. af O. Nielsen, s. 269–70 og 274. – ⁴⁰) 2. bog, s. 86. – ⁴¹) Danmarks Riges Hist. II, 630. – ⁴²) Hist. Tidsskr. 8. r. VI, 189. – ⁴³) Skivebogen, XI, 54. – ⁴⁴) II, 41 og 78. – ⁴⁵) Fortid og Nutid XIV, 136. – ⁴⁶) Aarbog for Hist. Samf. for Odense og Assens Amter, 1914,

s. 131. – ⁴⁷) Det er bemærkelsesværdigt, at Will. Christensen *intet* har om sommer- og vinterskatten. – ⁴⁸) F. eks. præsterer Morten Vinter i Ørreslev (Lunde h.) 12 skill. sommerskat, 1 mark vinterskat og 5 penninge inne af en øde jord. – ⁴⁹) Rep. 2. r. VI, nr. 11338. – ⁵⁰) Bortset fra et enkelt tilfælde af inne og stud (men ikke ledning) fra 1477 (Aktstykker, udg. af Fyens Stifts litteraire Selskab I, 27; jfr. Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning s. 421; stedet vedrører udelukkende området inden for Odense byfred). – ⁵¹) Studen skulle iflg. Erik Glippings nyborgske forordning af 1284 (Aarsberetninger fra Geheimearchivet V, nr. 11) betales til St. Andreas dag, 30/11, til hvilken termin vinterskatten i Haderslev len jo også skulle betales i 1540'erne. – ⁵²) Se også Elslev i Danmarks Riges Hist. II, 629. – ⁵³) 2. bog s. 103. – ⁵⁴) Roskildebispen bortlejede 1498 nogle gårde, hvoraf et par ydede 1 fjerding smør „for arbejde“. Det fastsloges udtrykkeligt, at „hvilket år de udgiver den fjerding smør, som pålagt er for arbejde, skal de ej andet arbejde æske af dem“. (Rep. 2. r. V, nr. 8690). I et mageskifte fra 1512 siges det om en af de mageskiftede bønder (i Frøslev, Voldborg h.), at han skal yde 1 marks arbejdspenge, når han *ikke* arbejder (Rep. 2. r. VII, nr. 12244). – ⁵⁵) Lensregnskaber og Jordebøger 1498–1513, nr. 1 og 12, R. A. – ⁵⁶) Danske Mag. 4. r. V, 85. – ⁵⁷) Danske Mag. 4. r. V, 85. – ⁵⁸) I enkelte tilfælde er ét naturalie konverteret med et andet; f. eks. er byg i nogle tilfælde i 1505 i Skam h. konverteret med rug. – ⁵⁹) At der har fundet misbrug sted, er ikke udelukket. I Frederik II's forsvarsbrev fra 1579 for kronens bønder under Ravnsborg len, der synes at være en gentagelse af et lignende brev fra 1532, udstedt af Frederik I, forbydes det lensmanden at nøde eller tvinge bønderne til at give penge for smør, skattelam eller anden småredsel, men bønderne må selv vælge, om de vil give naturalier eller penge. (Forordninger og Recesser I, udg. v. V. A. Secher, nr. 476, artikel 8). – ⁶⁰) For en lidt senere tid se Fussing: Herremand og Fæstebonde (1942) s. 128 ff., der mener, at det var jorddrotten, der bestemte, om landgilden skulle konverteres, og da til hvilken pris. – ⁶¹) Resten er 30 læs ved, 1 får, 1 gås og 2 høns. – ⁶²) Om spørgsmålet landgildeterminer i øvrigt se Fussing: Herremand og Fæstebonde s. 110. – ⁶³) I disse (to) tilfælde har det vist sig at være ervedspenget, idet beløbene senere er indgået i den ordinære landgilde med benævnelsen ervedspenget. – ⁶⁴) Traps Danmark, Odense amt (5. udg.), s. 331. – ⁶⁵) Rep. 2. r. VI, nr. 10617. – ⁶⁶) Marginalnoterne giver os gode oplysninger om særlige ydelser til *skriveren* på Næsbyhoved slot. Ved nogle byg- og uldfedposter er markeret udtrykkene: „ad scriptorem“ eller „Dt. scriptori“ – til skriveren eller ydet skriveren. Et sted, hvor en mand er pligtig at yde 3 pund byg, står: „Dt. 2 pd., aliud scriptori“; stedet må vel forstås således, at skriveren skal have det tredje pund byg. Et andet sted, hvor 1 pund skriverbyg ikke er præsteret, står: „dabit scriptori“, han skal yde skriveren det, – vi får så håbe, at skriveren senere har fået det. *Skriverbyg* præsteredes udelukkende af to gårde i Lunde by alle årene med undtagelse af 1503 (hvorfor?), hvert år 1 pund af hver gård. *Uldfed* præsteredes kun i 1509 og da af to bønder i Norup (Lunde h.), én i Snekstrup (Odense h.), der også yder i 1510, og én i Marslev (Bjerger h.); der leveredes altid 1 styk. Når der hos tre bønder i Lunde h. (i Norup, Hasmark og Nislev) i 1510 er føjet en bemærkning: „dt. Hans Scriffuer“ til deres sommer- og vinterskat, er det ikke ganske klart, om Hans Skriver virkelig har skullet have disse penge. Usandsynligt er det vel

ikke. — ⁶⁷⁾ Af byg: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 16 og 20 skæpper; 2½ ørte, 1 pund. Af havre: 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 27 og 30 skæpper; ½, 1½, 2½, 3½, 4 og 5 ørter; ½ og 1 pund. — ⁶⁸⁾ Rep. 2. r. VI, nr. 11338. — ⁶⁹⁾ Se også forleningsbrevet fra 1484 på Næsbyhoved len til Bent Bille (Rep. 2. r. III, nr. 5488). — ⁷⁰⁾ At man, i det mindste nogle steder, *ikke* har anført dem, der ydede gæsteri in natura, kan ses af Claus Gjordsens optegnelser om de danske len i Frederik I's tid, idet han under Ålborg len bemærker: „Item gæstepengene er ikke skrevne, for der gæstes for største delen“ (Nye danske Mag. VI, 299). — ⁷¹⁾ Kong Hans fæstede 1494 en gård bort og bestemte, at fæsteren skulle yde 1 mark til gæsteri *eller holde gæsteri* (Nye danske Mag. VI, 79). — ⁷²⁾ Her tænkes altså ikke blot på fæstere i egentlig forstand, men også på de jordløse ugedagsmænd og eventuelle selvejere, der på en eller anden måde måtte være økonomisk forpligtet over for Næsbyhoved slot. — ⁷³⁾ Se P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. II, 66. — ⁷⁴⁾ F. eks. for en gård i Tommerup 1503: 6 skill., 1505: 32 skill., 1509: 8 skill. og 1510: 24 skill. — ⁷⁵⁾ Danske Mag. 4. r. V, 88–89; jfr. Will. Christensen s. 486. — ⁷⁶⁾ Nyerup: Hist.-Stat. Skildr. af Tilstanden i Danmark og Norge I, 374; jfr. Will. Christensen s. 490. — ⁷⁷⁾ Lymby's gæsterilister for 1502 og 1503 findes dog under Odense h. — ⁷⁸⁾ 1 ørte (= 20 skæpper) havre er sat = 1 mark. — ⁷⁹⁾ I datiden fastsloges forpligtelsen kun, „når olden er“; se f. eks. O. Nielsen: Hardsyssels Dipl. s. 97 (1897) og Rep. 2. r. II, nr. 2605. — ⁸⁰⁾ I Jylland brugte man benævnelserne skovsvin og brændsvin, således kaldet, fordi de mærkedes, inden de droges på skoven. ⁸¹⁾ Lensregnskaber og Jordebøger 1498–1513, nr. 4, R. A. — ⁸²⁾ Se Codex Esrom.nr. 257: *Annuales pensiones*. Tikøb: „Hans Pedersen i præstegården . . . en fed galt, når olden er, hvad enten han har svin eller ej, mange eller få“ o. a. lign. eksempler fra samme jordebog. — Se også Arent Berntsen, 2. bog s. 132 om forholdene i Skåne i 17. århundrede, hvor man ydede ét svin af hver gård, „enten de (d. v. s. svinene på olden) er færre eller flere end 10“. — ⁸³⁾ Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, udg. v. Falkenstjerne og Hude (1895–99), s. 5. — ⁸⁴⁾ Frederik I's Regester s. 153. — ⁸⁵⁾ Kong Valdemars Jordebog II (Noter), 51 og 336. — ⁸⁶⁾ 2. bog s. 132. — ⁸⁷⁾ Således i Sønderborg len i 1540'erne, hvor der efter fastslåelsen af forholdet 5:1 siges: „de, der ikke har så mange svin, at de kan give hvert 5., giver for hvert svin 4 skill. lybsk“ (Sønderjyske Skatte- og Jordebøger s. 5). Se også Thomas B. Bang i Fortid og Nutid I (1914), 147. — ⁸⁸⁾ Herom se Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning s. 168. Når forf. tilsyneladende gør faldsmål og sagefald til helt éntydige begreber i denne tid, er det vistnok at gå for vidt. En sammenligning mellem de fem lister giver snarere holdepunkt for den opfattelse, at faldsmålet var det overordnede begreb, hvoraf sagefaldet kun har været opfattet som en del. Dog må det indrømmes, at tolkningen af de to udtryk er usikker. — ⁸⁹⁾ F. eks.: Sagefald af Lunde herred; Fægang af Kørup; Indtægt af fødenød; Gårdfæstning af Lunde herred. — ⁹⁰⁾ F. eks. Skam herred 1502: Hans Andersen 1 okse. Anders Kløff 4 okser. Jørgen Jude i Bedeslev 1 okse. — ⁹¹⁾ Rep. 2. r. III, nr. 5488. — ⁹²⁾ I tre tilfælde har de dømte foruden bøden måttet yde en kendelse til lensmanden (Peder Stygge); i de to sager beløb den sig til 1 grot, i den tredje til 1 gylden. — ⁹³⁾ Hans Tøgiksen i Nørreby (Skam h.) 5 mark penge, „for hans søn huggede uskelligt på Æbelø“ (1503). 22 mark af Anders Laurisß udi Næsby (Odense h., 1509) „for 5 okser, han skulle udgive for den skov, han huggede“. — ⁹⁴⁾ Per Matsß i Uggerslev 1

ørte havre „for de (skal være: han) forsømte at være tingstøvningsmand. Item Nis Twß ibid. 1 ørte havre at betale Micael for samme sag“. – ⁹⁵) Når en del personer må betale kendelser for at „beholde“ eller „blive ved“ gården (listerne bruger udtrykkene: „han beholdt sin gård“ og „han blev ved sin gård“) eller „for den gård, han sidder udi“ eller „for den gård, han ibor“, så *kan* ganske vist disse kendelser have karakteren af egentlige retsbøder (i 1509 er de på én undtagelse nær optaget i stykker med overskriften sagesfald). Men da det er mere sandsynligt, at vi her har at gøre med gårdfæstningsafgifter, vil de blive behandlet neden for under dette afsnit. – ⁹⁶) F. eks. Mattis Andersß i Tommerup (Odense h.) „et stykke leisk til St. Mikkelsdag for en ko, han tog og ej havde hjemmel til. Fideiussores Gregors Hansß, foged i St. Hans Kloster udi Odense og Hans Oluffß udi Anderup, herredsfoged udi Lunde herred“ (1509). „Henric Deghen i Skamby (Skam h.) 4 mark og 1/2 tønne honning at betale pinsedag. Forlover Morthen Smedh i Odense“ (1510). – ⁹⁷) Nis Sommer i Nørreby (Skam h.) „et par okser for den karl, han slog ihjel, betalendes til St. Hans dag og Per Stygge 1 grot“ (1510). „Hans Andersß i Jerstrup (Skam h.), Lauris Oluffß i Badstrup (Skam h.) og Hely Oluffß i Egense (Skam h.) et stykke leisk og 1 par okser til St. Knuds dag, for Hanss Oluffß slog en karl ihjel og Per Stygge 1 gylden“ (1510). – ⁹⁸) F. eks. Lauris Boesen i Lunde 1 par okser, „for han blev ved sin gård“. Jes Hanßen i Langsted (Odense h.) 1 ko, „for han blev ved sin gård“. Mattis Anderß i Næsby 2 okser, „for han beholdt sin gård“. – ⁹⁹) Hanss Matzß i Hasmark (Lunde h.) 2 okser, gode som 10 mark „for den gård, han sidder udi“. Knud Docke i Fremmelev (Lunde h.) 1 okse „for sin gård, som han ibor“. – ¹⁰⁰) F. eks. Iep Strangeß 1 par okser „for Mwdehofftz kone måtte fare af gården“. Anderss Henricß i Stige (Lunde h.) 1 okse, „for han måtte flytte af sin gård“. – ¹⁰¹) 2. bog, 130–31. – ¹⁰²) Det drejer sig om en mand i Lunde i 1510. Førlovsafgiften er for øvrigt i dette tilfælde optaget i det egentlige lensregnskab eller i det mindste i et regnskab, der bærer overskriften: „Dette efterskrevne har jeg Peder Stygge opbåret“. – ¹⁰³) Lensregnskaber og Jordebøger 1498–1513, nr. 5, R. A. – ¹⁰⁴) I Tranekær lensregnskab fra 1510 er førloven kun omtalt en enkelt gang, og i dette tilfælde ydes der 9 skill. (= 1 skill. grot), et vidnesbyrd af denne afgifts ælde. – ¹⁰⁵) Således står der under „Gårdfæstning udi Odense herred anno 1509“ i 1509-regnskabet, at Lauriss Skredere i Langsted skal betale 1 pund havre „nu til St. Mikkelsdag anno 1510 for et gadehus, Jes Hansß udi boede“. Jes Hansen sidder stadig i 1510–11, eller der har i det mindste ikke fundet nogen overstregning sted. I det hele taget er det et spørgsmål, hvor omhyggelig skriveren har været med at udstrøge navnet på den gamle fæster i det øjeblik, et nyt fæstemål blev indgået. – ¹⁰⁶) Dog kun i 1502, 1503 og 1505. F. eks. „Anderupmænd 30 skæpper havre for græsgang“ (1502). I 1509 og 1510 er disse 30 skæpper optaget neden under afsnittet: „havre, ydet af Ulkendrup mark“. – ¹⁰⁷) Rep. 2. r. III, nr. 5488. – ¹⁰⁸) Jep Andersen i Lumby 1 fjerding honning for et skosk øg (1502). Knut Bertilß af Aasum 4 mark for 1 skode fole (1510). Matz Hwid i Bregnemose (Odense h.) 5 skill. for et skosk svin (1510). – ¹⁰⁹) Dansk Statsforvaltning s. 618f. – ¹¹⁰) Anders Michelß i Dræby (Bjerge h.) 1 ørte auene (= havre) husbondehold.